

ΓΡΗΓΟΡΙΟΣ Ο ΘΕΟΛΟΓΟΣ

Ἦ τ ο ι

ΤΟ ΓΕΝΕΑΛΟΓΙΚΟΝ ΔΕΝΔΡΟΝ ΤΟΥ ΓΡΗΓΟΡΙΟΥ ΝΑΖΙΑΝΖΗΝΟΥ ΚΑΙ
Ο ΠΡΟΣ ΤΟΝ ΑΜΦΙΛΟΧΙΟΝ ΙΚΟΝΙΟΥ ΣΥΓΓΕΝΙΚΟΣ ΑΥΤΟΥ ΔΕΣΜΟΣ

ΠΑΤΡΟΛΟΓΙΚΗ ΚΑΙ ΓΕΝΕΑΛΟΓΙΚΗ ΜΕΛΕΤΗ

ΥΠΟ

ΚΩΝΣΤΑΝΤΙΝΟΥ Γ. ΜΠΟΝΗ, Δ^{ΡΟΣ} Θ. ΚΑΙ Φ.

ΤΑΚΤΙΚΟΥ ΚΑΘΗΓΗΤΟΥ ΤΗΣ ΕΚΚΛΗΣΙΑΣΤΙΚΗΣ ΓΡΑΜΜΑΤΟΛΟΓΙΑΣ
ΕΝ ΤΩ ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΩ, ΘΕΣΣΑΛΟΝΙΚΗΣ

ΠΡΟΛΟΓΟΣ

Ἀφορμὴν πρὸς σύνταξιν τῆς μετὰ χεῖρας μελέτης ἔδωκεν ἡ ἐπιθυμία ἡμῶν νὰ διερευνησώμεν καὶ διαλευκάνωμεν τὸ ἄχρι τοῦδε διαφιλονεικούμενον πρόβλημα τῆς συγγενείας ἢ μὴ Γρηγορίου τοῦ Θεολόγου καὶ Ἀμφιλοχίου, μητροπολίτου Ἰκονίου. Ἡ κυρία, ἢ μάλλον ἡ μοναδικὴ πηγὴ, ὅθεν ὄφειλον ν' ἀρυσθῶ τὰς ἐπὶ τοῦ θέματος εἰδήσεις καὶ ἀποδείξεις, ἦτο αὐτὸς ὁ Γρηγόριος, ὅστις ἐν τοῖς Ἔπεσιν, τοῖς Ἐπιταφίοις Ἐπιγράμμασι, ταῖς Ἐπιστολαῖς καὶ τοῖς Λόγοις αὐτοῦ ἀφθονωτάτως εἰδήσεις περὶ τοῦ οἰκογενειακοῦ του δένδρου παρέχει. Ἄλλ' ἡ ἐνδελεχὴς μελέτη τῶν ἔργων τοῦ θείου τούτου πατρὸς μ' ἔθελεν ἐπὶ τοσοῦτον καὶ τόσον πολὺ ἀπερρόφησε τὴν σκέψιν καὶ τὰ διανοήματά μου, ὥστε ἐκὼν-ἄκων, ὡς ἔπος εἰπεῖν, ἔξετάθην εἰς τὴν Ἰχνηυσιν καὶ διερευνήσιν τοῦ καθόλου γενεαλογικοῦ δένδρου τοῦ θείου πατρὸς. Ἐκ τῶν ὑστέρων βλέπω ὅτι ἤξιζεν ἡ ἐνασχόλησις περὶ τὸ θέμα τοῦτο. Διότι ἐκ τῆς γενομένης ἐρεύνης παρήλασε πρὸ τῶν ὀμμάτων μου μία ὄλη σειρά θαυμαστῶν προσώπων τοῦ γένους τοῦ Γρηγορίου, αἵτινα καὶ τὸν οἶκον αὐτῶν ἐτίμησαν καὶ ἐδόξασαν καὶ τὴν ἐκθρέψασαν αὐτὰ ἀγιωτάτην ἡμῶν Ἐκκλησίαν, ὡς καθαρῶτατοι καὶ ἀγνότατοι θεράποντες ὑπηρετήσαν καὶ ὑπὲρ αὐτῆς εἰργάσθησαν, ὥστε ἀληθῆ πρότυπα χριστιανικῆς ἀρετῆς, παιδείας καὶ εὐσεβείας ν' ἀποβοῦν καὶ ἀναδειχθοῦν διὰ πάσας τὰς γενεάς. Τὸ δὲ περὶ τοὺς λόγους ὑπέροχον τοῦ μεγάλου ἡμῶν ἐκκλησιαστικοῦ πατρὸς Γρηγορίου, ἡ θαυμαστὴ καὶ πρωτότυπος ὑψηγορία, τὸ ὑπέροχον ὕψος, τὸ λογοτεχνικὸν δαιμόνιον καὶ ἡ ποιητικὴ μοῦσα τοῦ πεπνυμένου τούτου ἀνδρός, καὶ ἐν τοῖς ἀπλοῖς ἔτι ἢ καὶ δευτερεύουσι ζητήμασι, κατέστησαν τὸ θέμα οὐ μόνον ἐπαγωγὸν καὶ εὐχάριστον, ἀλλὰ καὶ τὰ μάλιστα διδακτικὸν καὶ ὀφέλιμον. Βεβαίως ἡ μελέτη ἡμῶν αὕτη ἔχεται ἐπακριβῶς τῆς αὐστηρᾶς ἐπιστημονικῆς μεθόδου καὶ κριτικῆς, ἀλλ' ἐν τῇ ἐπὶ μέρος ἐκθέσει οὐδόλως

παρέβλεψε καὶ τὸ ἐποικοδομητικόν, ἐφ' ὅσον ἄλλωστε καὶ αὐτοὶ οἱ λόγοι τοῦ θείου πατρὸς ἐν παντὶ καὶ πάντοτε τέρπουσιν, ἀλλὰ καὶ ὠφελοῦσιν· ἠδύνουσιν, ἀλλὰ καὶ οἰκοδομοῦσιν· θέλγουσιν, ἀλλὰ καὶ διδάσκουσι τὴν χριστιανικὴν ἀρετολογίαν καὶ θεομοτέραν τὴν εἰς Χριστὸν πίστιν καθιστῶσιν. Ἐκ πάντων τούτων ἔκρινα ὅτι τὸ πλῆθος τῶν θεμάτων, ἅτινα ἐπ' εὐκαιρίᾳ παρεμβάλλονται ἐν τῇ ἡμετέρᾳ διερευνήσει, οὐχὶ μικρὰν ὠφέλειαν θρησκευτικὴν τε καὶ ἠθικὴν θὰ παράσῃ καὶ εἰς πάντα εὐσεβῆ ἀναγνώστην, τερπόμενον ἐν τῇ μελέτῃ τῶν ἀθανάτων πατερικῶν συγγραμμάτων. Καὶ διὰ τὰ μεταχειρισθῶ τοὺς λόγους τοῦ ἐκκλησιαστικοῦ συγγραφέως Παλαλίου, ἐπισκόπου Ἐλενοπόλεως: «Δεῖ τοίνυν τὴν κατὰ Χριστὸν ἀσκουμένην ψυχὴν, ἢ μανθάνειν πιστῶς ἢ οὐκ οἶδεν, ἢ διδάσκειν σαφῶς ἢ ἐπέγνω. Εἰ γὰρ δπότερον μὴ βούληται, μανίαν νοσεῖ. Ἀρχὴ γὰρ ἀποστασίας, διδασκαλίας κόρος καὶ ἀνορεξία λόγου, ὃν αἰεὶ πεινᾷ ἡ ψυχὴ τοῦ φιλοθέου»¹.

Ἐν τῇ διαπραγματεύσει τῶν ἐπὶ μέρους κεφαλαίων εὐρέθην ὑποχρεωμένος νὰ παρεμβάλω πολλάκις αὐτούσια κείμενα ἐκ τῶν ἔργων τοῦ θείου Γρηγορίου. Καὶ ὅπου μὲν ἔκρινα ὅτι ὠφείλον νὰ ἐρμηνεύσω ἢ καὶ μεταφράσω ταῦτα, τὸ ἔπραξα, ἀλλ' ἐνιαχοῦ ἐθεώρησα σκοπιμότερον καὶ ὠφελιμότερον διὰ τὸν ἀναγνώστην, ἐκτὸς ἐπ' εὐκαιρίᾳ ἡμετέρων τινῶν σχολίων, ν' ἀφήσω τὴν ἔκπαυλον ὠραιότητα τῆς φράσεως τοῦ ὑψηλοῦ πατρὸς ἀνέπαφον. Πέποιθα ὅτι τοῦτο μᾶλλον θὰ ὠφελήσῃ τὸν μετ' ἐπιστασίας μελετητὴν καὶ θὰ χαρίσῃ αὐτῷ πλοῦτον σπανίων καὶ ὑψηλῶν λογοτεχνικῶν συναισθημάτων, ὥστε καὶ μελετῶν νὰ γνωρίζῃ καὶ γνωρίζων νὰ ὠφελῆται. Καὶ ἵνα τοῦ βιογράφου τοῦ μεγάλου ἡμῶν πατρὸς Γρηγορίου τοῦ Θεολόγου τοὺς λόγους ἐπαναλάβω: «Συγκαλεῖ μὲν ἡμᾶς, ὦ ἄνδρες, Γρηγόριος ὁ πάνυ, ὁ τῆς θεολογίας ἐπώνυμος, εἰς τὴν πνευματικὴν πανδαισίαν τῶν λόγων· πρόκειται δὲ αὐτὸς αὐλὸς καρυκεία καὶ τρυφὴ φθορᾶς ἀπάσης ὑψηλοτέρᾳ»².

1. Migne, PG 31, 1001/2.

2. Migne, PG 35, 244 A.

Μ Ε Ρ Ο Σ Π Ρ Ω Τ Ο Ν

ΤΟ ΓΕΝΟΣ ΤΟΥ ΑΜΦΙΛΟΧΙΟΥ, ΜΗΤΡΟΠΟΛΙΤΟΥ ΙΚΟΝΙΟΥ

Κ Α Ι

Ο ΠΡΟΣ ΤΟΝ ΓΡΗΓΟΡΙΟΝ ΝΑΖΙΑΝΖΗΝΟΝ ΣΥΓΓΕΝΙΚΟΣ ΑΥΤΟΥ ΔΕΣΜΟΣ

Ζήτημα μὴ ἄχρι τοῦδε λυθὲν ὑφίσταται, ἐὰν ὁ Ἀμφιλόχιος Ἰκονίου συνεδέετο διὰ στενοῦ συγγενικοῦ δεσμοῦ μετὰ τοῦ Γρηγορίου Ναζιανζηνοῦ ἢ οὐ· ἐὰν δηλ. ὁ ὁμώνυμος αὐτῷ πατὴρ Ἀμφιλόχιος ἦτο πράγματι ἀδελφὸς ὁμαιμὸς τῆς περιφήμου μητρὸς τοῦ Γρηγορίου Ναζιανζηνοῦ, τῆς Νόννης, ὡς θέσεις ἰκαναὶ τοῦ μεγάλου τούτου πατρὸς ἀφίνουσι νὰ ὑπονοηθῇ, ἢ τοῦναντίον ἢ ἐκδοχὴ αὕτη στηρίζεται ἐπὶ παρερμηνείας τῶν οἰκείων πηγῶν καὶ ἐπὶ σφαλερᾶς κατανοήσεως αὐτῶν.

Ἀληθὲς εἶναι ὅτι οὐδαμοῦ τῶν ἔργων τοῦ Γρηγορίου Ναζιανζηνοῦ δηλοῦται ῥητῶς ὁ πρὸς τὸν Ἀμφιλόχιον στενὸς συγγενικὸς δεσμὸς. Ἐν ταῖς πρὸς αὐτὸν ἐπιστολαῖς του ὁ Γρηγόριος μεταχειρίζεται προσφωνήσεις, οἷα «υἱός», «ἀγαπητός», «φίλος», «αἰδεσιμώτατος», «προσφιλέστατος», «πνευματικὸς υἱός» κλπ., αἵτινες οὐδὲν ὑποδηλοῦσι περὶ συγγενείας καὶ δὴ καὶ στενῆς ἐξ αἵματος τῶν δύο τούτων μεγάλων ἀνδρῶν. Ἐντεῦθεν καὶ ἡ προκληθεῖσα σύγχυσις καὶ διχογνωμία τῶν ἐπιστημόνων ἄχρι καὶ τῆς σήμερον περὶ τοῦ ἐν λόγῳ ζητήματος.

Παρὰ ταῦτα ὑπάρχουσι χωρῖα ἐν τοῖς ἔργοις τοῦ Γρηγορίου, ἅτινα διὰ συνδεδευσμένης πρὸς ἐτέρας θέσεις ἔργων τοῦ μεγάλου τούτου πατρὸς ἐρμηνείας ὀδηγοῦσιν εἰς τὸ κατὰ τὸ μᾶλλον ἢ ἥττον βέβαιον συμπέρασμα ὅτι τῷ ὄντι οἱ δύο οὗτοι σημαίνοντες Ἱεράρχαι συνεδέοντο διὰ στενοῦ συγγενικοῦ δεσμοῦ. Ἦδη αὐτὸς ὁ σχολιαστὴς τῶν ἐπῶν τοῦ Γρηγορίου Κοσμάς ὁ Μελωδὸς ἢ Ἱεροσολυμίτης εἶχε τοῦτο μαντεύσει, δηλώσας ὅτι ὁ Ἀμφιλόχιος «πρὸς γένους ὑπέρχεν αὐτῷ», ἦτοι τῷ Γρηγορίῳ¹. Ὁ Muratorius² καὶ ὁ Baronius ἐν τῷ βίῳ τοῦ Γρηγορίου ὑπέκπευσαν μὲν τὸν συγγενικὸν δεσμὸν τῶν δύο ἱερῶν ἀνδρῶν, ἀλλὰ δὲν ἀπετόλμησαν νὰ βεβαιώσωσιν ἀδιστακτικῶς τὴν ὑπόθεσιν των διὰ λεπτομερεστέρως ἐκθέσεως. Ἐκεῖνος, ὅστις πρῶτος μετὰ τὸν Tillemont³, ἐπεχείρησε ν' ἀποδείξῃ τὴν

1. Migne, PG 38 525, Λόγος Ες', Πρὸς Ὀλυμπιάδα: «Λέγει δὲ Γρηγόριος ὁ θεῖος σὺν Θέκλῃ τῇ ἀοιδίμῳ τὸν Ἀμφιλόχιον προπέμψαι. Καὶ γὰρ αὐτοῦ προτετελεύτηκεν, πρὸς γένους ὑπάρχων αὐτῷ» ἦν δὲ τῆς Εἰκονιαίων (sic) ἐπίσκοπος, ὅθεν ἢ καλλινίκος ὄρωματὸ μαθήτρια Παύλου, λέγω δὲ Θέκλα ἢ φίλωνος καὶ καλλιπάρθενος μάρτυς».

2. Migne, PG 38,65 Ἐπιτ. ΡΕ' εἰς Ἀμφιλόχιον ἄλλο. Ἴδε αὐτόθι τὴν σημ. 1 τοῦ Muratorius.

3. S. L. Le Nain de Tillemont, Memoires pour servir à l'histoire ecclésiastique des six premiers siècles. Paris 1673-1772 τ. 1-16.

ὑφισταμένην συγγένειαν τῶν δύο τούτων ἐνδόξων ἀνδρῶν εἶναι ὁ ἐκ τοῦ Τάγματος τῶν μοναχῶν τοῦ ἁγ. Μαύρου (Mauristes) προσερχόμενος Clemencet, ἐν τῇ Via Gregorii Nazianzeni : Praefatio generalis. Pars II, § V : De Amphilochio, cum patre, tum filo, episcopo Iconiensi, totaque Gregorii materna cognatione, ad quam pertinere Amphilochius demonstratur'. Ἡ ἔκθεσις τοῦ Clemencet εἶναι, νομίζω, πειστική. Ἐλέγξας ἐπακριβῶς τὰς μαρτυρίας τοῦ Clemencet καὶ νέας ἐκ τῶν πηγῶν ἀρυσθεῖς, ἤχθην εἰς τὸ βέβαιον συμπέρασμα ὅτι ἡ ὑποτιθεμένη ἢ καὶ διαφιλονεικουμένη ἄχρι τοῦδε συγγένεια Γρηγορίου καὶ Ἀμφιλοχίου δὲν ἐπιτρέπεται οὔτε εἶναι πλέον δυνατόν νὰ τίθηται ὑπὸ ἀμφισβήτησιν, διότι βεβαιοῦται καὶ ἀποδεικνύεται ὑπ' αὐτῶν τῶν ἔργων τοῦ Γρηγορίου Ναζιανζηνοῦ.

Ἐν τῇ ἐρευνῇ τοῦ θέματος εὐρέθη ὑποχρεωμένος νὰ ἐκταθῶ πρὸς ἐναργεστέραν ἀπόδειξιν τῆς θέσεώς μου καὶ εἰς τὴν ἐξέτασιν καὶ διερευνήσιν τοῦ καθόλου γενεαλογικοῦ δένδρου τοῦ Γρηγορίου, ὥστε νὰ δύναται πᾶς τις νὰ ἐλέγξῃ τὴν ἀκριβείαν τῶν συμπερασμάτων μου. Ἐν τέλει δὲ τῆς παρουσίας μελέτης παρατίθεται τὸ γενεαλογικὸν σχῆμα τοῦ Γρηγορίου καὶ τοῦ Ἀμφιλοχίου, μετὰ πίνακος τῶν ἀποδεδειγμένως συγγενῶν, ὡς καὶ τῶν ὑποτιθεμένων, ἀλλὰ μὴ δυναμένων ἐπακριβῶς νὰ καταταχθῶσιν ἐν τῇ γενεαλογικῇ σειρᾷ τοῦ Γρηγορίου.

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ Ι.

ΚΑΤΑΓΩΓῆ ΤΟΥ ΑΜΦΙΛΟΧΙΟΥ, ΠΑΤΡΟΣ ΤΟΥ ΟΜΩΝΥΜΟΥ ΜΗΤΡΟΠΟΛΙΤΟΥ ΙΚΟΝΙΟΥ

Ἐν τῷ ἐπιτάφιῳ ΡΖ' ὁ Γρηγόριος Ναζιανζηνὸς ὑμνεῖ τὸν ὁμώνυμον τοῦ ἐνδόξου μητροπολίτου Ἰκονίου πατέρα Ἀμφιλόχιον διὰ τῶν ἐξῆς ὁραίων στίχων :

*«Τὸν θήτραν πυρόεσσαν ἐπ' ἀντιπάλοισι φέροντα,
Τὸν μέλιτος γλυκίῳ ἤθεα καὶ πραπίδας,
Ἀμφίλοχον κατέχω τωτῆ κόνις ἐκιοθι πάτρης
Υἱέα Φιλιατίου Γοργονίας τε μέγα»¹.*

1. Migne, PG 35,81/2-91/2.

2. Migne, PG 38,66. Εἶναι ἀληθές ὅτι ὁ πρῶτος ἐκδούς τὸ ἐπιτάφιον Muratorius ἐν σημ. 1 (ἐνθ' ἀν.) ποιεῖται τὴν παρατήρησιν : Hic Amphilochius alter fortasse tam ab Iconiensi episcopo, quam a superiori, rhetoricam cum laude Constantinopoli docuit. Diocaesareae natus dicitur, Philtatii et Gorgoniae filius : nec temen idcirco Gorgoniae sororis filius est existimandus ; Gorgoniae enim maritus fuit Alypius, non Philtatius. Τὴν ἀντίληψιν ταύτην, ὅτι ἡ Γοργονία συνεξέχθη πρὶ γαμῶν τὸν Ἀλύπιον καὶ οὐχὶ τὸν Φιλτάτιον, ἀποδεικνύομεν περαιτέρω καὶ ἐν οἰκείᾳ θέσει ὡς ἀληθῆ· Ἐνταῦθα πρόκειται περὶ τῆς Γοργονίας, μητρὸς τοῦ Ἀμφιλοχίου πατρὸς καὶ μάμης τοῦ Γρηγορίου Ναζιανζηνοῦ καὶ οὐχὶ τῆς ὁμώνυμου ἀδελφῆς τοῦ θείου πατρὸς.

ῥητῶς λοιπὸν ὁμολογεῖται ἐν τῷ ἐπιταφίῳ τούτῳ ὁ Ἄμφιλόχιος πατὴρ ὡς υἱὸς τοῦ Φιλτατίου καὶ τῆς Γοργονίας. Ὅμοιος ἐν τῷ ἐπιταφίῳ ΡΕ' πατρὸς τοῦ Ἄμφιλοχίου πατρὸς φέρεται ἡ Διοκαισαρεία :

«Ἄμφιλοχος τέθνηκεν ἀπόλετο, εἴ τι λείλειπο

Καλὸν ἐν ἀνθρώποις ἡτορικῆς τέμενος·

Καὶ Χάριτες Μούσαισι μεμιγμέναι, ἔξοχα δ' αὖ σε

Ἡ Διοκαισαρέων μύρατο πάτρα φίλη»¹.

Τὸ αὐτὸ ἐπίσης δηλοῖ καὶ τὸ ἐν συνεχείᾳ ἐπιτάφιον ΡΖ' :

«Τυτθὸν μὲν πολλεθρον ἀτὰρ πολὺν ἀνέρα δῶκα

Βήμασιν ἰθυδίης ἢ Διοκαισαρέων

Ἄμφιλοχον. Φθιμένῳ δὲ συνέφθιτο καὶ πυρόεσσα

Ῥήτη, καὶ πάτρης εὖχος ἀριστοτόκου»².

Ἐν πᾶσι σχεδὸν τοῖς πρὸς Ἄμφιλόχιον πατέρα ἐπιταφίους τοῦ Γρηγορίου ἰδιαιτέρως ἐξαιρεται ἡ εὐγενής τούτου καταγωγή. Ὁ Ἄμφιλόχιος πατὴρ δνομαίζεται ὑπὸ τοῦ Γρηγορίου, μετὰ διαφαινομένης μάλιστα εὐαρεσκείας,

«Ὀλβιος, εὐγενέτης, μύθων κράτος, ἄλλαρ ἀπάντων,

Πηῶν, εὐσεβέων, εὐγενέων, λογίων»³,

ἦτοι, εὐτυχῆς (= πλούσιος), εὐγενής, δύναμις τῶν λόγων, προφυλακτῆριον (προστάτης) τῶν πάντων, | συγγενῶν, εὐσεβῶν, εὐγενῶν, λογίων». Ἡ εὐπορία κατέστησε τὸν βίον αὐτοῦ ὄντως «ὄλβιον», ὅθεν δικαίως ὑμνεῖται ὁ Ἄμφιλόχιος πατὴρ ὡς «λιπαροῦ (= ἄνευ στερήσεως) γῆραος ἀντίαςας» (= ἀπολαύσας)⁴. Ἰδιαιτέρας σημειώσεως ἄξιον εἶναι τὸ ὑπὸ τοῦ Γρηγορίου λεγόμενον : «πηοῖς πάντα πέπασο», ἦτοι, ὃ Ἄμφιλόχιε, πάντα ταῦτα ἐκ τῶν συγγενῶν ἀποκτήσας ἀπέλαυσας⁵. Πᾶσαι αἱ ἀνωτέρω θέσεις καὶ δὴ καὶ μάλιστα ἡ τελευταία φράσις : «πηοῖς πάντα πέπασο» εὐκόλως κατανοοῦνται, ἐὰν δεχθῶμεν τὴν, ὡς δειχθήσεται, βεβαίαν συγγένειαν τοῦ Γρηγορίου μετὰ τοῦ Ἄμφιλοχίου. Καὶ τὸ πρᾶγμα εἶναι ἀπλοῦν. Ὁ Γρηγόριος δηλ. διὰ τῆς ἐξάρσεως τῆς εὐγενοῦς καταγωγῆς τοῦ Ἄμφιλοχίου ἤθελεν ἅμα νὰ ὑμνήσῃ τὴν «ἀγίαν ῥίξαν», τὴν θεϊαν δηλ. οἰκογένειαν, ἐξ ἧς ὁ λόγιος καὶ συνεπὴς Ἄμφιλόχιος κατήγετο, «ὅς ποτε εἴητη | Πάντας Καππαδόκας καίνυτο, καὶ πραπίσιν»⁶, ἦτοι «αὐτός, ὅστις ἄλλοτὲ ποτε μὲ τὴν ἡτορικὴν τέχνην τοῦ ὄλους τοὺς Καππαδόκας ὑπερέβαλεν, ὡς καὶ μὲ τὴν φρόνησιν». Ἀλλὰ τὰ αὐτὰ που ἐπαιῶν λέγει καὶ περὶ τῆς ἑαυτοῦ μητρὸς

1. Migne PG 38,65/6

2. Migne, PG 38,66

3. Migne, PG 38,65, ἐπιτ. ΡΔ'

4. Migne, PG 38,64, ἐπιτ. ΡΔ'. Ἄλλο.

5. Migne, PG 38,64, ἐπιτ. ΡΓ'. Εἰς Ἄμφιλόχιον.

6. Migne, PG 38,67, ἐπιτ. ΡΘ'. Ἄλλο.

ὁ Γρηγόριος, τῆς «ἀγιωτέρας» Νόννης¹. Ὡς τοῦ Ἀμφιλοχίου, οὕτω καὶ τῆς Νόννης ἐγκωμιάζεται καὶ ὑμνεῖται μετ' ἐκδήλου εὐαρεσκείας ἢ καναγωγῆ ταύτης ἢ ἔνδοξος, ἢ εὐπορία, ἢ ἀγιότης τοῦ βίου αὐτῆς τε καὶ τῶν γονέων αὐτῆς κλπ. Πόσον λοιπὸν φῶς ἐπιχύνεται εἰς πάντα τὰ ἐγκωμιαστικά ταῦτα ἐπιτάφια ἐπιγράμματα τοῦ Γρηγορίου πρὸς τὰ προσφιλή αὐτοῦ πρόσωπα ἀφιερωθέντα, ἐὰν ἡ συγγένεια τῶν δύο τούτων ἐνδόξων ἀνδρῶν, Γρηγορίου καὶ Ἀμφιλοχίου, προὔποτίθεται· τούναντίον πόσον σκότος κατακαλύπτει τὴν ἔννοιαν καὶ σημασίαν τῶν λόγων τούτων· καὶ πόσα σημεῖα παραμένουσιν ἀνερμήνευτα καὶ γριφώδη εἰς τὸν ἀγνωστοῦντα ἢ καὶ ἀπορρίπτοντα τὸν συγγενικὸν τῶν δύο τούτων ἀνδρῶν δεσμόν!

1. ΑΜΦΙΛΟΧΙΟΣ ΚΑΙ ΛΙΒΑΝΙΟΣ

Ἄλλ' ὡς παρακολουθήσωμεν τὴν περαιτέρω τοῦ Ἀμφιλοχίου πατρὸς σταδιοδρομίαν.

Καταγόμενος, ὡς εἶδομεν, ἐκ γονέων πλουσίων καὶ εὐγενῶν—τοῦ Φιλτατίου καὶ τῆς Γοργονίας—, ἐπόμενον ἦτο καὶ ἐντελῶς ἰδιαιτέρας καὶ λίαν ἐπιμεμηλεμένης νὰ τύχη ἀγωγῆς τε καὶ παιδείας. Ὁ Γρηγόριος πλεισταχοῦ ἐν τοῖς ἐπιταφίοις του καὶ τοῦτο ἐξαίρει: «Βίβλον ἔφξας | Πᾶσαν ὄση θνητῶν, κ' εἴ τις ἐπουρανή»², ἦτοι «πᾶσαν βίβλον, ὄση τῶν θνητῶν ὑπάρχει ἀνέφξας καὶ εἴ τις ἐπουρανία». Κατὰ ταῦτα ὁ Ἀμφιλόχιος ἐξεπαιδεύθη τὴν τε θύραθεν καὶ τὴν ἱερὰν παιδείαν ἀπὸ νεαρᾶς ἤδη ἡλικίας. Διὰ τῆς λιπαρᾶς δὲ μορφώσεως αὐτοῦ ἀπέβη «μύθων κράτος, ἄλλακ' ἀπάγτων | Πηῶν, εὐσεβέων, εὐγενέων, λογίων»³, δηλ. «τῶν λόγων δύναμις, προφυλακτικῆριον (ὑπερασπιστή:) τῶν πάντων, συγγενῶν, εὐσεβῶν, εὐγενῶν, λογίων». Ἐκτὸς τοῦ Γρηγορίου τὴν ἐξαιρετικὴν τοῦ Ἀμφιλοχίου μόρφωσιν ἐξαίρει καὶ ὁ περίφημος σοφιστὴς Λιβάνιος ἐν τισὶ πρὸς τὸν Ἀμφιλόχιον ἐπιστολαῖς του, ἐν αἷς πλείστα τὰ ἐνδιαφέροντα ἡμᾶς ἐνταῦθα ἐμπεριέχονται. Ἐν τῇ ὑπ' ἀριθ. ΧΟ' (=670) ἐπιστολῇ τοῦ Λιβανίου, τῷ Οὐλλπιανῷ ἐπισταλαίῃ καὶ κατὰ τὸν ἐκδόντα Foerster τῷ 361 γραφείῃ, ὁ Ἀμφιλόχιος ὀνομάζεται «συμφοιτητῆς» τοῦ Λιβανίου καὶ «συστρατιώτης» τοῦ Οὐλλπιανοῦ. Ἡ ἐπιστολή, συστατικὴ οὕσα ὑπὲρ τοῦ Ἀμφιλοχίου, εἶναι λίαν ἀξιόλογος, διὸ καὶ παραθέτομεν ταύτην ἐνταῦθα:

«1. Ὅπερ οἱ τοὺς ἐν χειμῶνι πλέοντας ἀπὸ γῆς ὀρῶντες πάσχουσι καὶ τὰ κύματα τοῖς αὐτῶν ἠγοῦνται προσπίπτειν σώμασι, τοῦτο καὶ ἡμεῖς λογιζόμενοι τὸν καιρὸν, ἐν ᾧ παρείληφας τὴν ἀρχήν, πεπόνθαμεν. μεστογούν ἐσμεν θορύβου καὶ ταραχῆς ὥσπερ αὐτοὶ κυκλούμενοι πανταχόθεν ὑπὸ

1. Ὅρα τὰ ἐπιτάφια τοῦ Γρηγορίου πρὸς τὴν ἑαυτοῦ μητέρα ΕΣ'-ΡΒ' παρὰ Migne, PG 38,44/64.

2. Migne, PG 38,64, ἐπιτ. ΡΓ'.

3. Migne, PG 38,65, ἐπιτ. ΡΔ'.

τῶν πραγμάτων. 2. ἀλλ' ἡμεῖς μὲν σοι συνευχόμεθα, σὺ δὲ τοῦ τε πατρὸς καὶ τῆς σαντοῦ φύσεως καὶ ὧν ἐκτήσω λόγων ἄξιός εἶναι πειρῶ καὶ δεῖξον ὡς ὑπὸ γνάμης γενναίας καὶ καιροῦ δυσκολία νικᾶται. 3. ταῦτα εἶπον οὐ πείθων τὸν πεπεισμένον, ἀλλ' ὄριμὴν καλὴν παρακαλῶν, ἐπεὶ καὶ τὸν χρηστὸν Ἐμφιλόχιον οἶδα μὲν ὡς εὖ ποιήσεις, κἂν μηδεὶς ὑπὲρ αὐτοῦ διαλέγηται, δέομαι δὲ ὅμως εὖ τι ποιεῖν. καὶ γὰρ ἐμὸς συμφοιτητῆς καὶ σὸς συστρατιώτης καὶ παιδευτῆς δεξιὸς καὶ παίδων πατὴρ ἀρκούντων εἰς τιμὴν πατρὸς¹.

Πρὶν ἢ σχολιάσωμεν τὴν περισπούδαστον ταύτην ἐπιστολὴν τοῦ Λιβανίου πρὸς τὸν Οὐλιπιανόν, ἀναγκαῖον κρίνομεν νὰ παραθέσωμεν καὶ ἐτέρας τινὰς ἐπιστολάς τοῦ ἐνδόξου τούτου σοφιστοῦ πρὸς αὐτὸν τὸν Ἐμφιλόχιον, διὰ μέσου τῶν γραμμῶν τῶν ὁποίων ἱκανὸν διαχύνεται φῶς διὰ τὴν ἴχνευσιν σπουδαίων εἰδήσεων, εἰς τὸν ἡμέτερον Ἐμφιλόχιον ἀφορωσῶν. Κατὰ τὸν ἐκδόντα Foerster τοῦ αὐτοῦ 361 ἔτους εἶναι καὶ ἡ ὑπ' ἀριθ. ΧΛΔ' (=634) τῷ Ἐμφιλοχίῳ πατρὶ ἐπισταλεῖσα. Ἔχει δὲ αὕτη οὕτως: «1. Εἰ μὴ ταῦτα ἐποιοῦν, ἠδίκουν ἄν, ποιῶν δὲ οὐκ ἂν εἰκότως ἐπαινοίμην· ἐπεὶ καὶ σὺ τῶν μὲν υἱῶν ἀμελῶν εἶχες ἂν κατηγοροῦς, ἐπιμελούμενος δὲ μὴ ζῆται τὸν θαυμασόμενον. 2. ἐμὲ δὲ τούτοις οὐκ ὀλίγα ποιεῖ πατέρα· ὧν κεφάλαιον τὸ πρὸς λόγους εὖ πεφυκέναι»². Ἡ ἐπιστολὴ ἐγράφη πρὸς τὸν σκοπὸν, πιθανῶς, νὰ ἐπαινήσῃ τὸν ζῆλον τοῦ πατρὸς Ἐμφιλοχίου διὰ τὴν μόρφωσιν τῶν τέκνων του καὶ ν' ἀποδείξῃ τὴν πατρικὴν τῷ ὄντι διάθεσιν τοῦ διδασκάλου καὶ παιδευτοῦ τῶν τέκνων τοῦ Ἐμφιλοχίου, ἥτοι αὐτοῦ τοῦ Λιβανίου, ὅστις ὁμολογῶν καὶ θαυμάζων τὴν φύσει πρὸς τοὺς λόγους κλίσιν τῶν νέων καὶ τὴν σύνεσιν καὶ τὸ ἦθος καὶ τὰ λοιπὰ αὐτῶν προσόντα, ὀνομάζει καὶ διακηρύττει τούτους καὶ ἰδίους υἱούς, ἑαυτὸν δὲ πατέρα τούτων καλῶν: «ἐμὲ δὲ τούτοις οὐκ ὀλίγα ποιεῖ πατέρα· ὧν κεφάλαιον τὸ πρὸς λόγους εὖ πεφυκέναι»³.

Ἐν συνεχείᾳ πρὸς τὴν ἀνωτέρω ἐπιστολὴν καὶ δὴ καὶ τῷ αὐτῷ 361 ἔτει ἐγράφη καὶ ἡ ὑπ' ἀριθ. ΧΟΑ' (=671), τῷ Ἐμφιλοχίῳ πατρὶ καὶ αὕτη ἐπισταλεῖσα. Ὁ Λιβάνιος πληροφορῶν τὰς ὑπὲρ τοῦ Ἐμφιλοχίου τῷ Φωσφόρῳ, ἥτοι τῷ Οὐλιπιανῷ, ὡς δέχεται ὁ Foerster⁴, συστάσεις καὶ τὴν εὐνοικίην τοῦ Φωσφόρου ὑπὲρ τοῦ συνισταμένου ἀπάντησιν ἀνακοινῶν, λαμβάνει ἀφορμὴν καὶ πάλιν νὰ ἐπαινήσῃ καὶ ἐξάσῃ τὸ περὶ τοὺς τρόπους ἦθος, τὸ τῶν λόγων εὐστροφον καὶ ἔξοχον τῶν υἱῶν τοῦ Ἐμφιλοχίου καὶ νὰ διακηρύξῃ τὴν εὐτυχίην καὶ εὐδαίμονα θέσιν τούτου, ἐφ' ὅσον

1. Libanii opera, recensuit Richardus Foerster (ἔκδ. Teubner). Vol. X, 611/12.

2. Ἀτόφθι X, 581/2.

3. Ἀτόφθι X, 582.

4. Libanii opera, Foerster X, 612.

ἠτύχησε νὰ εἶναι πατήρ τέκνων τηλικαύτης ἀρετῆς. Ἐκ τῆς ἐν λόγῳ ἐπιστολῆς πληροφοροῦμεθα ἐπίσης ὅτι κτηματικῆς φύσεως ἦτο ἡ ὑπόθεσις, ὑπὲρ ἧς τῷ Φωσφόρῳ ἢ Οὐλλπιανῷ ἐμεσίτευσεν ὁ Λιβάνιος. Ἴνα δὲ καθησυχάσῃ τὸν ἀδικούμενον Ἀμφιλόχιον γράφει ὁ Λιβάνιος τὴν παροῦσαν ἐπιστολήν, διαβεβαιῶν τοῦτον ὅτι θ' ἀνακτήσῃ τὰ ζημιωθέντα ἢ καὶ καταστραφέντα πράγματα, ὡς καὶ τοὺς «παμφόρους ἀγρούς», οὓς ὁ Ἀμφιλόχιος χάριν τῶν υἱῶν του ἠτοίμαζε, καὶ ὡς λέγει ὁ Λιβάνιος, «παραμυθούμενος τὸ γῆρας ταῖς ἀπὸ τούτων ἐλπίσιν». Ἴδου καὶ ἡ ἐπιστολή. «1. Ἐδίδαξα τὸν καλὸν Φωσφόρον, ὀποδαπὸς εἴης καὶ τίς τὸν τρόπον καὶ τίς τοὺς λόγους καὶ τίνων πατήρ, ἥδη γὰρ ἔστι σοι τὸ διὰ τοὺς παῖδας τιμᾶσθαι, ὁ δὲ ἐδέξατό τε τοὺς λόγους καὶ πάντα ἔφη ποιήσῃν ὥστ' ἔχειν ἐμοὶ τε καὶ σοὶ καλῶς. 2. ἀνακτῶ δὴ τὰ διεφθαρμένα τῶν πραγμάτων καὶ τοῖς υἱέσιν ἐτοίμαζε παμφόρους ἀγρούς καὶ παραμυθοῦ τὸ γῆρας ταῖς ἀπὸ τούτων ἐλπίσιν».

Ἐτέραν ἐπιστολήν ἐπεστείλατο ὁ Λιβάνιος τῷ Σωπάτρῳ¹. Δι' αὐτῆς συνιστᾷ τὴν εὐμενῆ ἐκπλήρωσιν τῆς ἐπιθυμίας τοῦ Ἀμφιλοχίου. Ἐν τῇ ἐπιστολῇ σαφεῖς καὶ ἐκδηλοὶ εἶναι αἱ εὐμενεῖς τοῦ ἐπιστέλλοντος διαθέσεις ἐναντι τοῦ Ἀμφιλοχίου. Ὁ Ἀμφιλόχιος θεωρεῖται ἐν τῇ ἐπιστολῇ ὡς λίαν γνωστὸς καὶ τῷ Σωπάτρῳ. Χάριν δ' ἀκριβῶς τοιούτου ἀνδρὸς ὀφείλεν ὁ Σώπατρος νὰ πράξῃ πᾶν τὸ δυνατὸν ὑπὲρ τοῦ συνισταμένου. Ἡ παρεμβολὴ τοῦ ὀνόματος τοῦ αυτοκράτορος Ἰουλιανοῦ (361/3) μοὶ δίδει λαβὴν νὰ ὑποθέσω, μήπως αἱ τῷ Ἀμφιλοχίῳ προξενηθεῖσαι κτηματικαὶ ζημίαι, ὀφείλοντο εἰς τὰς κατὰ τῶν χριστιανῶν διώξεις τοῦ μεταρροθμιστοῦ τούτου αυτοκράτορος. Πάντως καὶ ὁ Φώσφορος ἢ Οὐλλπιανὸς καὶ ὁ Σώπατρος μαγὰλα δέον νὰ κατεῖχον πολιτικὰ ἀξιώματα καὶ ἐπομένως λίαν ἰσχυροὶ θὰ ἦσαν διὰ νὰ δύνανται νὰ φανῶσι χρήσιμοι τῷ Λιβανίῳ καὶ τῷ συνισταμένῳ Ἀμφιλοχίῳ κατὰ τὰς δυσχερεῖς διὰ τοὺς χριστιανούς περιστάσεις τῆς ἐποχῆς ταύτης. Ἴδου τὸ κείμενον: «1. Τὸν ἄνθρωπον τοῦτον εὖ πάσχειν Ἀμφιλόχιος ἠξίωσεν ὑπ' ἐμοῦ. ἐγὼ δὲ ὑπεσχόμην τε καὶ οὐκ ἂν δυναίμην ἐξαπατᾶν, ἄλλως θ' ὅτε καὶ τὸν Ἀμφιλόχιον οἶδα τὰ τῶν φυλαττόντων ἂν δρῶντα καλῶς, ὁπότε Ἰουλιανὸς καθεύδοι. 2. βοήθεια δὲ ἡ μὲν

1. Περὶ τοῦ Σωπάτρου καὶ τῆς πατρίδος αὐτοῦ Ἀκαμείας ὄρα: Libanii opera Foerster, Vol. IV, 35,13-Seeck 184-Seeck 279. I. A. Mayer, Byzant. Zeitschr. 20 (1911) 75, σημ. 1. H. Schenkl, Mus. Rhein. LXXII, 34. Sievers 120 not. 89. Seeck 279.409. Περὶ Σωπάτρου ὄρα ἐπίσης Suidæ Lexikon, ed. Ada Adler, Lipsiæ 1935, Pars IV, 151,25 ἐν λ. «Πλωτίνος».—Ὅτι ὁ Σώπατρος ἦτο συγγενὴς τοῦ Λιβανίου τοῦ σοφιστοῦ ὁμολογεῖ αὐτὸς ὁ Λιβάνιος ἐν τῇ πρὸς Ἀρισταίνετον ἀπευθυνθεῖσῃ ἐπιστολῇ του ὑπ' ἀριθ. ΦΟΑ' (=571), ἐν ἔτει 357 γράφεισιν. Libanii opera, ed. Foerster, Lipsiæ MCMXXI. Vol. X, 536, 15)6 καὶ X, 540, 1: ἐπιστ. τῷ αὐτῷ 357 ἔτει γράφεισιν ὑπ' ἀριθ. ΦΟΔ' (574) καὶ τῷ Ἀνατολίῳ ἐπισταλείσῃ. Πρβ. καὶ τὴν ὑπ' ἀριθ. ΑΤΝΗ' (=1358) ἐπιστολήν, ἐν ἔτει 363 τῷ Σωπάτρῳ ἐπισταλείσαν (Lib. op., ed. Foetster XI, 406,21).

παρ' ἐμοῦ γράμματα, μείζω δὲ σά. προστίθει δὴ τὰ ἔργα καὶ ποίει τι τῶν γραμμάτων ὄφελος»¹.

Ἐς ἐπανέλθωμεν νῦν εἰς τὴν πρώτην ἐπιστολήν, ἣν καὶ ἀσχολίαστον ἐξεπίτηδες ἀφήσαμεν, ἵνα ἐν τέλει ἐκθέσωμεν, οἷονεὶ συμπρασματικῶς, τὰ εἰς τὸν Ἄμφιλόχιον ἀφορῶντα σημεία. Ἡ πρώτη παράγραφος τῆς πρὸς Οὐλλπιανὸν ὑπ' ἀριθ. ΧΟ' (=670) ἐπιστολῆς, ἣν ἀνωτέρω κατεχωρίσαμεν, ἀναφέρεται προφανῶς εἰς τὸν «καιρὸν» τῆς πλήρους ἀναταραχῆς, λόγῳ τῶν μεταρροθμιστικῶν καὶ ἀντιχριστιανικῶν ἐνεργειῶν τοῦ μόλις ἐπὶ τῆς ἀρχῆς ἀνελθόντος αὐτοκράτορος Ἰουλιανοῦ τοῦ Παραβάτου. Ἐκ τούτου καὶ αἱ ἀπαισιόδοχοι τοῦ εὐγενοῦς σοφιστοῦ Λιβανίου κρίσεις ἐπὶ τῆς καταστάσεως. Ἐντεῦθεν ἐπίσης καὶ αἱ ἐν τῇ δευτέρῳ τῆς ἐπιστολῆς παραγράφῳ σοφαὶ συμβουλαὶ πρὸς τὸν ἄρτι τὸ πολιτικὸν ἀξίωμα ἀναδεχθέντα Οὐλλπιανόν, ὅπως σωφρόνως καὶ συντεῶς, συνφθὰ καὶ τῇ ἰδίᾳ ἀγωγῇ καὶ μορφώσει καὶ τῷ πατρικῷ ἦθει ἐπιδείξῃ τὴν κατὰ τὰς δυσχερεῖς ταύτας περιστάσεις πολιτείαν αὐτοῦ. Ἄλλ' ἀξία μεγαλυτέρας προσοχῆς εἶναι ἡ τρίτη τῆς ἐπιστολῆς παράγραφος, ἡ ἀναφερομένη εἰς τὸν ἡμέτερον Ἄμφιλόχιον. Οὗτος παρουσιάζεται ὡς λίαν γνώριμος τῷ Οὐλλπιανῷ, ἔξ οὗ καὶ ἡ πεποιθήσις τοῦ ἐπιστέλλοντος: «οἶδα μὲν ὡς εὖ ποιήσεις, κἂν μηδεὶς ὑπὲρ αὐτοῦ διαλέγηται». Εἶδομεν ἔξ ἑτέρας ἐπιστολῆς τοῦ Λιβανίου, τῆς ὑπ' ἀριθ. ΧΟΑ' (671), τῷ αὐτῷ Οὐλλπιανῷ ἢ καὶ Φωσφόρῳ ἐπισταλείσης, ὅτι ἡ προσγενομένη τῷ Ἄμφιλοχίῳ ζημία ἦτο κτηματικῆς φύσεως. Ἄξιος ἐπίσης σημειώσεως εἶναι καὶ ὁ περὶ τοῦ Ἄμφιλοχίου χαρακτηρισμὸς τοῦ Λιβανίου, ὃν «χρηστὸν» ὁμολογεῖ. Ἄλλὰ σπουδαιότερα εἰς ἱστορικὰ καὶ ἠθικὰ συμπεράσματα, προκειμένου περὶ τοῦ Ἄμφιλοχίου, εἶναι ἡ τελευταία τῆς ἐν λόγῳ ἐπιστολῆς φράσις: «καὶ γὰρ ἐμὸς συμφοιτητῆς καὶ σὸς συστρατιώτης καὶ παιδευτῆς δεξιὸς καὶ παίδων ἀρκούντων εἰς τιμὴν πατρῷ». Τρία τινὰ σημειοῦμεν ἰδιαιτέρως ἐκ τῆς ἐν λόγῳ φράσεως: α) Ὁ Ἄμφιλόχιος ὁμολογεῖται «συμφοιτητῆς» τοῦ Λιβανίου· β) «συστρατιώτης» τοῦ Οὐλλπιανοῦ καὶ γ) «παιδευτῆς δεξιὸς» τῶν ἰδίων τέκνων. Καὶ περὶ μὲν τοῦ τελευταίου σημείου, ἂν δηλ. ὁ Ἄμφιλόχιος ἐξημάτισε δημόσιος διδάσκαλος καὶ «παιδευτῆς», ἢ ἀπλῶς κατ' ἰδίαν τοὺς ἰδίους παῖδας ἐξεπαίδευε, θὰ ὁμιλήσωμεν ἐκτενεστερον κατωτέρω, ἐν τῷ οἰκείῳ τόπῳ. Περὶ δὲ τοῦ δευτέρου σημείου, καθ' ὃ ὁ Ἄμφιλόχιος λέγεται «συστρατιώτης» τοῦ Οὐλλπιανοῦ, οὐδὲν ἔχομεν νὰ προσκομίσωμεν ἐκ τῶν πηγῶν πρὸς καλυτέραν κατανόησιν. Τὸ «συστρατιώτης» λαμβάνεται ὑπὸ τὴν συνήθη τῆς λέξεως σημασίαν, ὅποτε ὁ Ἄμφιλόχιος δέον νὰ θεωρηθῇ ὅτι καὶ στρατιωτικὴν ὑπηρεσίαν ἐπετέλεσεν, ἢ μήπως ἐν ἠθικῇ καὶ μεταφορικῇ ἔννοιά λαμβάνεται ἡ λέξις, ὅποτε δέον νὰ ἐννοήσωμεν τὸν σύντροφον καὶ συνασκητὴν, εἴτε ἐν τῇ παιδείᾳ, εἴτε ἐν τῇ ἀγωγῇ; Πάντως διὰ νὰ καλῆται ὁ Ἄμφιλόχιος «συ-

1. Lib. op., ed Foerster XI, 237, 5-11. Ἐπιστ., APM' (=1140), ἐτ. 364.

στρατιώτης» τοῦ Οὐλιπιανοῦ δέον καὶ τῆς αὐτῆς πρὸς αὐτὸν ἡλικίας νὰ ἦτο. Ὡς δὲ εὐθὺς κατωτέρω θὰ ἴδωμεν, ὁ Ἀμφιλόχιος συνηλικιωτῆς καὶ τοῦ Λιβανίου ἦτο. Καὶ νῦν ἐπὶ τοῦ πρώτου χαρακτηρισμοῦ τοῦ Λιβανίου περὶ τοῦ Ἀμφιλοχίου, δι' οὗ ὁ Ἀμφιλόχιος ὁμολογεῖται «συμφοιτητῆς» τοῦ Λιβανίου. Ἡ ὁμολογία αὕτη μᾶς ὀδηγεῖ εἰς τὰ ἔξης συμπεράσματα: α) Ὡς «συμφοιτητῆς» τοῦ Λιβανίου ὁ Ἀμφιλόχιος δέον καὶ τῆς αὐτῆς ἢ τοῦλάχιστον περὶ τοῦ τῆς αὐτῆς ἡλικίας νὰ ἦτο. Ὁ Λιβάνιος, ὡς γινωστόν, ἐγεννήθη ἐν ἔτει 314'. Τὸ αὐτὸ περιόπου ἔτος πρέπει λοιπὸν νὰ ἐγεννήθη καὶ ὁ ἡμέτερος Ἀμφιλόχιος. β) Ἐφ' ὅσον ὁ Ἀμφιλόχιος ὁμολογεῖται ὑπὸ τοῦ Λιβανίου «συμφοιτητῆς» τούτου, γεννᾶται τὸ ἐρώτημα, ποῦ καὶ παρὰ τίνι κοινῇ οἱ δύο ἄνδρες ἐμαθήτευσαν; Γινωστόν τυγχάνει ὅτι ὁ Λιβάνιος τὰ πρῶτα καὶ ἐγκύκλια γράμματα ἐδιδάχθη ἐν Ἀντιόχειᾳ, τῇ παρὰ τῷ Ὁρόντῃ. Ἐπίσης βραδύτερον ἦλθεν οὗτος δι' εὐρυτέρας σπουδὰς εἰς Ἀθήνας. Εἶτα, ἔλθων εἰς Κων/πολιν, ἴδρυσεν ἰδίαν Σχολήν, τοσοῦτον εὐδοκίμησασαν, ὥστε προὐκάλεσε τὸν φθόνον τῶν ἐν τῇ πρωτευούσῃ τοῦ Κράτους τῶ ἐπάγγελμα τοῦ δημοσίου διδασκάλου ἀσκούντων ἑτέρων σοφιστῶν, οἵτινες καὶ ἐπέτυχον ἐν ἔτει 346 τὴν ἀπέλασιν τοῦ Λιβανίου διὰ τῆς συκοφαντικῆς ἐπὶ γοητεία καὶ μαγείᾳ κατηγορίας². Εἰς ποίαν λοιπὸν τῶν τριῶν τούτων πόλεων συνεμαθήτευσεν ὁ Ἀμφιλόχιος μετὰ τοῦ Λιβανίου; Ἀσφαλῶς οὐχὶ ἐν Κων/πόλει, ἐν ἣ διδασκαλικὸν ἔργον ὁ Λιβάνιος ἤσκει. Ἐν τοιαύτῃ περιπτώσει δέον νὰ θεωρήσωμεν τὸν Ἀμφιλόχιον συσπουδάζοντα μετὰ τοῦ Λιβανίου εἰς μίαν τῶν ἑτέρων πόλεων, δηλ. τὴν Ἀντιόχειαν ἢ τὰς Ἀθήνας. Καὶ βεβαίως εὐκολότερον θὰ ἦτο νὰ δεχθῶμεν τὴν Ἀντιόχειαν, ὡς κοινὴν τροφὸν τῶν δύο τούτων φιλομαθῶν νέων. Ἄλλ' ἂν ληφθῇ ὑπ' ὄψιν ὅτι πολὺ νεοὶ ἐνταῦθα θὰ ἐμαθήτευσαν καὶ δὴ καὶ πρὸς κάρπωσιν στοιχειώδους

1. *Wilhelm von Christ*, Geschichte der griechischen Literatur, bearbeitet von *Wilhelm Schmid* und *Otto Stählin*. Sechste Auflage. Zweiter Teil. Zweiter Band. Die nachklassische Periode der griechischen Literatur von 100 bis 530 nach Christus. (Handbuch der Altertumswissenschaft, begründet von Iwan von Müller, herausgegeben von Walter Otto). München MCMXXIV σ. 987 ἔ. Ὅρα αὐτόθι καὶ περαιτέρω περὶ Λιβανίου βιβλιογραφίαν.

2. Ἐνθ' ἂν. σ. 988. Ὁ Λιβάνιος ἰδίαν Σχολήν ἐν Κων/πόλει ἴδρυσεν τὸν χειμῶνα τοῦ 340|41. Ἡ Σχολὴ τούτου συνεκέντρωσε διπλάσιους εἰς ἀριθμὸν μαθητὰς τῆς ἡγετορικῆς Σχολῆς τοῦ ἡγετορικοῦ Νικοκλέους. Ἐκ τούτου ἤγειρε τὸν φθόνον τοῦ Νικοκλέους, ὅστις μετὰ τῶν ἄλλων ἐν τῇ πρωτευούσῃ σοφιστῶν, ἠνάγκασε τὸν Λιβάνιον, τῇ ἐπεμβάσει καὶ τῆς Αὐλῆς, ν' ἀναχωρήσῃ ἐκ Κων/πόλεως ἤδη τὸ 346 ἔτος. Ὁ Λιβάνιος τότε ἦλθεν εἰς Νικομήδειαν, ἐνθα περίφημον ἡγετορικὴν Σχολήν ἴδρυσεν. Ἐν ἔτει δὲ 354 ἦλθε τέλος εἰς τὴν πατρίδα αὐτοῦ Ἀντιόχειαν, ἐν ἣ συνέχισε τὸ διδασκαλικὸν αὐτοῦ ἔργον καὶ ἡ Σχολὴ του ἐφθασεν εἰς τὴν ὑψίστην αὐτῆς ἀκμὴν, δοξάσασα τὸ ὄνομα τοῦ ἰδρυτοῦ της.—Τὴν πλουσίαν περὶ Λιβανίου βιβλιογραφίαν εὐρίσκει τις εἰς τὸ ἀνωτέρω ἔργον τῶν *Christ-Schmid-Stählin* σ. 987-1000.

ἢ καὶ ἐγκυκλίου παιδείας, ἄγεται τις εἰς τὸ συμπέρασμα νὰ δεχθῆ μᾶλλον τὰς Ἀθήνας, ὡς τὴν πόλιν, ἐν ἣ οὗτοι ἐσπούδασαν. Τοῦτο εὐλογοφανέστερον φαίνεται καὶ ἐκ τῆς ἐρμηνείας τῆς λέξεως «συμποιτητής», ἣτις εἰς προκεχωρημένης ἡλικίας σπουδαστὰς δέον ν' ἀναφέρεται καὶ οὐχὶ εἰς «μαθητὰς» ἐγκυκλίων μαθημάτων. Ὅτι δὲ τοῦτο διὰ τὸν εὐγενεοῦς καταγωγῆς καὶ ἐξ εὐπόρων γονέων καταγόμενον Ἀμφιλόχιον οὐδαμῶς ἀποκλείεται, εἶναι παντὶ που φανερόν.

2. ΕΠΑΓΓΕΛΜΑΤΙΚΗ ΣΤΑΔΙΟΔΡΟΜΙΑ ΤΟΥ ΑΜΦΙΛΟΧΙΟΥ ΠΑΤΡΟΣ

Ἐὰν ὁ Ἀμφιλόχιος πατὴρ μετὰ τὸ πέρας τῶν σπουδῶν τοῦ ἤσκησε δημόσιον ὑπόουγγημα ἢ οὐ, δὲν γνωρίζομεν. Ἰκαναὶ ἐν τούτοις θέσεις ἐκ τῶν ἀφιρωτικῶν τοῦ Γρηγορίου ἐπιταφίων εἰς τὸν Ἀμφιλόχιον, ἀφίνουσι νὰ ὑπονοηθῆ ὅτι ὁ Ἀμφιλόχιος διεκρίθη ὡς «ρήτωρ». Ἐν τῇ περιπτώσει δὲ ταύτῃ ὁ Ἀμφιλόχιος θὰ ἤσκησε τὸ δημόσιον ἔργον τοῦ ῥήτορος ἢ σοφιστοῦ ἢ συνηγόρου. Κατωτέρω παραθέτομεν τὰ ἐκ τῶν ἐπιταφίων τοῦ Γρηγορίου σχετικὰ χωρία μετὰ τῶν ἡμετέρων παρατηρήσεων.

Ἐν τῷ ἐπιτ. ΡΕ'. Εἰς Ἀμφιλόχιον ἄλλο ὁ Γρηγόριος θρηνεῖ διὰ τὸν θάνατον τοῦ Ἀμφιλοχίου καὶ θεωρεῖ τοῦτον ὡς ἀπώλειαν παντὸς καλοῦ, ὅπερ ἀπέμεινε τοῖς ἀνθρώποις ἐκ τῆς ῥητορικῆς:

«Ἀμφίλοχος τέθνηκεν ἀπώλετο, εἴ τι λέλειπτο

Καλὸν ἐν ἀνθρώποις ῥητορικῆς τέμενος.

Καὶ Χάριτες Μούσαισι μεμιγμέναι, ἕξοχα δ' αὖ σε

Ἡ Διοκαιοσαρέων μύρατο πάτρα φίλη».

Ὅμοίως ἐν τῷ ἐπιτ. ΡΖ' ¹ τὰ αὐτὰ που φέρεται λέγουσα καὶ ἡ Διοκαιοσαρέων πόλις, ἣ καὶ πατρίς τοῦ Ἀμφιλοχίου. Αὕτη δικαίως δύναται νὰ καυχᾶται, διότι τοσοῦτο μέγαν ἄνδρα ἀπέδωκε «*Βήμασιν Ἰθυδίκης Ἀμφιλοχον*» καὶ νὰ θρηνηῖ, διότι τῷ Ἀμφιλοχίῳ «*Φθιμένῳ δὲ συνέφθιτο καὶ πυρόεσσα | Ῥήτηρ, καὶ πάτρης εὖχος ἀριστοτοκόου*». Ἐπίσης φράσεις τινὲς τῶν ἐν συνεχείᾳ ἐπιταφίων τοῦ Γρηγορίου, οἷαι: «*Τὸν ῥήτραν πυρόεσσαν ἐπ' ἀντιπάλοισι φέροντα, | Τὸν μέλιτος γλυκίῳ ἦθεα καὶ προπίδας*»², «*Ῥητῆρες, φθέγγουισθε*»³ καὶ «*Ἡρίον Ἀμφιλόχοιο μελίφρονος, ὅς ποτε ῥήτηρ | Πάντας Καππαδόκας κἀίνυτο, καὶ προπίσιν*»⁴ ὑπεμφαίνουσιν ὅτι ὁ Ἀμφιλόχιος δημοσίᾳ τὸ ἐπάγγελμα τοῦ ῥήτορος (=συνηγόρου) ἤσκει, διακριθεὶς, κατὰ τὸν Γρηγόριον, ὑπὲρ πάντας τοὺς Καππαδόκας ῥήτορας.

1. Ὁ ἐσφαλμένος τίτλος τῆς ἐκδόσεως τοῦ Migne PG 37,65: «Εἰς Ἀμφιλόχιον ἄλλΟΝ» πρέπει νὰ διορθωθῆ εἰς τὸν ὀρθόν: «Εἰς Ἀμφιλόχιον ἄλλΟ», ὅπερ καὶ αὐτὸς ὁ Muratorius ὑπόπτευσεν (αὐτόθι).

2. Migne, PG 38,66.

3. Migne, PG 38 66.

4. Migne, PG 38,97.

5. Αὐτόθι.

Νῦν γεννᾶται τὸ ἐρώτημα εἰς ποίαν πόλιν ἤσκησεν οὗτος τὸ τοῦ ῥήτορος ἔργον. Νομίζω ὅτι ἡ Διοκαισαρεία ἔπρεπε ν' ἀποκλεισθῆ, λόγῳ τῆς ἀσημότητός της. Πιθανώτερον φαίνεται νὰ ἤσκησεν οὗτος τὸ ἐπάγγελμα τοῦ ῥήτορος ἐν τῇ πρωτευούσῃ τῆς Καππαδοκῶν χώρας, τῇ περιφανεστάτῃ Καισαρείᾳ. Τὸ πνεῦμα καθόλου τῶν ἐπιταφίων τοῦ Γρηγορίου δεικνύει ἐπίσης, ὅτι ὁ Ἀμφιλόχιος καθ' ὄλον αὐτοῦ τὸν βίον ἤσκει τὸ τιμητικὸν διὰ τὴν ἐποχὴν του ἐπάγγελμα τοῦτο. Ἀξία ἰδιαιτέρας σημειώσεως εἶναι ἡ φράσις τοῦ ΡΖ' ἐπιτ. «*Ἀμφιλόχον κατέχω τντθῆ κόνις ἔκτοθι πάτρης*», ἥτοι «*τὸν Ἀμφιλόχιον κατέχω, μικρὰν κόνιν, ἔκτος τῆς πατρίδος*»², ἥτις προφανῶς ἐμφαίνει τὸν μακρὰν τῆς ἰδιαιτέρας πατρίδος τοῦ Ἀμφιλοχίου, ἥτοι τῆς Διοκαισαρείας, ἐπελεθόντα θάνατον αὐτοῦ. Ἄλλ' ἡ φράσις αὕτη οὐδαμῶς ἀποκλείει τὸν θάνατον τοῦ Ἀμφιλοχίου ἐπισυμβάντα καὶ ἔκτος τῆς Καισαρείας. Λαμβανομένου δ' ὑπ' ὄψιν ὅτι τὸ ἀνωτέρω ἐπιτάφιον ἐγγράφη ἐν ἔτει 375, κατὰ τὴν σημείωσιν τῆς ἐκδόσεως τοῦ Migne, οὐδόλως ἀπίθανον ὁ Ἀμφιλόχιος πατὴρ νὰ ἐτελεύτησεν ἐν Ἰκονίῳ, παρὰ τῶ περιηλημένῳ αὐτοῦ υἱῷ, τῷ περιφήμῳ μητροπολίτῃ Ἰκονίου Ἀμφιλοχίῳ. Εὐλόγοφανέστερον δὲ φαίνεται τοῦτο ἐκ τοῦ ὅτι οἱ γέροντες γονεῖς εἶθιστο τότε νὰ ἐκδέχονται τὴν προστασίαν τῶν ἀρρένων τέκνων αὐτῶν³.

Ἄλλοτερον ἀξιοπρόσεκτον σημεῖον, ὅπερ συνάγεται ἐκ τοῦ ΡΔ' ἐπιταφίου εἶναι, ὅτι ὁ Ἀμφιλόχιος ἐδέχετο κύκλον τινὰ μαθητῶν παρ' ἑαυτῷ, ἵνα ἐκ τοῦ πλούτου τῶν ἰδίων γνώσεων μεταδώσῃ αὐτοῖς τὸ προσῆκον καὶ καταρτίσῃ τοὺς ἀκροατάς του, πιθανῶς εἰς τὴν Σοφιστικὴν ἢ Ῥητορικὴν. Μεταξὺ τῶν ἀκροατῶν τοῦ Ἀμφιλοχίου ὁ Γρηγόριος Ναζιανζηνὸς συγκαταλέγει καὶ ἑαυτόν. Ἐν τῷ μνημονευθέντι ἐπιτάφιῳ ΡΔ' ⁴, λέγεται: «*Καὶ μύθιοι δοτῆρ περιώσιος ἦν*», ἥτοι «*δοτῆρ τοῦ λόγου («μύθιοι») ἔξοχος ἦτο*». Νομίζω ὅτι ἡ ἔννοια τῆς φράσεως εἶναι ὅτι ὁ Ἀμφιλόχιος ὑπῆρξεν ἄνευ ἀμοιβῆς διδάσκαλος φιλομαθῶν τινων νέων ἐκ τοῦ κύκλου τῶν οικείων καὶ συγγενῶν ἢ φίλων αὐτοῦ καὶ οὐχὶ ὅτι ἤνοιξε, τρόπον τινά, ἰδίαν κατ' οἶκον Σχολήν, πρὸς μετάδοσιν ἐπ' ἀμοιβῆν γνώσεων εἰς νέους φιλομαθεῖς ἢ φιλορήτορας. Ὅτι πλείονες ἦσαν οἱ τῶν μαθημάτων τοῦ Ἀμφιλοχίου ἀκροώμενοι, βεβαιοὶ αὐτὸς ὁ Γρηγόριος, ἐν τῷ αὐτῷ ἐπιτάφιῳ του, λέγων: «*Ἴδ' ἑταίρων | Σῶν ἐνός, ὧ φίλότης, γράμμ' ἐπιτυμβίδιον*», ἥτοι «*Καὶ τῶν συν-*

1. Περὶ Διοκαισαρείας ὄρα: Pauly-Wissowa-Kroll-Mittelhaus, Realencyclopädie V, 656 (Ruge). Josef Keil et A. Wilhelm, ἐν Monumenta Asiae Min. Antiqua, τ. III (Manchester 1931) 44-79.

2. Migne, PG 38,66.

3. Ἴδε τὴν ΕΓ' ἐπιστολὴν τοῦ Γρηγορίου πρὸς τὸν Ἀμφιλόχιον, παραπονούμενον διὰ τὴν ἀνύψωσιν τοῦ ὁμωνύμου υἱοῦ του εἰς Μητροπολίτην Ἰκονίου καὶ ταύτην ἀρπαγὴν θεωρῶν καὶ ἀπόλειαν τοῦ προστατεύοντος ἐν τοῖς γηρατείοις του, παρὰ Migne, PG 37,124B.

4. Migne, PG 38,65.

τρόφων (=ἀκροατῶν) | τῶν σῶν ἐνός, ὃ ἀγαπημένε, εἶναι τὸ γράμμα τοῦτο τὸ ἐπιτυμβίδιον». Εἰς λοιπὸν τῶν ἐταίρων τοῦ Ἀμφιλοχίου ἦτο καὶ ὁ Γρηγόριος. Ἰδιαιτέραν ἐντύπωσιν εἶχε προκαλέσει εἰς τὸν Γρηγόριον τὸ γλαφυρὸν καὶ συναρπαστικὸν τῆς διδασχῆς τοῦ Ἀμφιλοχίου, διὸ καὶ πλεισταχοῦ ἐν τοῖς πρὸς τὸν Ἀμφιλόχιον ἐπιταφίοις του ἐγκωμιάζει ὁ Γρηγόριος τὰ προσόντα ταῦτα τοῦ Ἀμφιλοχίου. Οὕτω ἐν τῷ αὐτῷ ἐπιτ. ΡΔ' ταῦτα ὑπὸ τῆς Γρηγορίου Μούσης χάριν τοῦ Ἀμφιλοχίου ψάλλονται : «ὦ πτερόεντες | Μῦθοι, καὶ πηγὴ πᾶσιν ἀρουμένη!» καὶ ἐν ἐπιτ. ΡΘ' «Ἡρίον Ἀμφιλόχοιο μελίφρονος». Πλήρης δ' εὐγνωμοσύνης ὁ Γρηγόριος ἀφιερωτῶ τῷ Ἀμφιλοχίῳ τὸ ΡΔ' ἐπιτ., ἀντιδωρούμενος «λόγω λόγον», ὃν οὗτος παρ' αὐτοῦ ἐξεκαύθη («ἐξεδάη»): «Γρηγόριος τὰδ' ἔγραψα, λόγω λόγον, ὃν παρὰ σεῖο, | Ἀμφίλοχ', ἐξεδάην, ἀντιχαριζόμενος»¹.

3. ΛΙΒΙΑ ΣΥΖΥΓΟΣ ΑΜΦΙΛΟΧΙΟΥ

Ὁ Ἀμφιλόχιος συνεζεύχθη τὴν ἐνάρετον Λιβίαν, τὸν πρόωρον θάνατον τῆς ὁποίας ὑμνησεν ὁ Γρηγόριος διὰ τριῶν ἐπιταφίων. Ἐν τῷ ΚΕ' ἐπιτ. ῥητῶς δηλοῦται ἡ Λιβία σύζυγος τοῦ Ἀμφιλοχίου: «Ὡς σύ, μάκαιρα δάμαρ Ἀμφιλόχου, Λιβίη»². Θεωρῶ σκόπιμον νὰ σημειώσω ὅτι καὶ ἐν τοῖς τρισὶν ἀφιερωτικοῖς εἰς τὴν Λιβίαν ἐπιταφίοις τοῦ Γρηγορίου οὐδεμία νύξις γίνεται περὶ τῆς οἰκογενειακῆς καταγωγῆς ταύτης. Τοῦναντίον, προκειμένου περὶ τοῦ Ἀμφιλοχίου καὶ οἱ γονεῖς—Φιλτάτιος καὶ Γοργονία—γνωρίζονται καὶ ἡ εὐγενής τούτου καταγωγή ἰδιαιτέρως ἐγκωμιάζεται. Ἐν καὶ τοῦτο argumentum a silentio ὅτι ὁ Γρηγόριος ἐπεθύμει νὰ καταστήσῃ γνωστὴν τὴν «ἱεράν ῥίζαν», ἐξ ἧς καὶ οὗτος κατήγετο καὶ νὰ ἐξάσῃ τὸ ἐπίσημον τοῦ ἑαυτοῦ γένους, ἐνῶ περὶ Λιβίης οὐδὲν σχετικὸν ἀναφέρει, μὴ πρὸς τοῦτο ἐνδιαφερόμενος.

Ἐκ τοῦ Ἀμφιλοχίου καὶ τῆς Λιβίης ἐγεννήθησαν τρία τέκνα, ὡς κατωτέρω ὀψόμεθα: «Σῶν τε τριάς τεκέων, καὶ πόσις Ἀμφίλοχος»³. Τὰ ἄρρενα ἦσαν ὁ Εὐφῆμιος καὶ ὁ δμώνυμος τῷ πατρὶ Ἀμφιλόχιος: «ὕψες Ἀμφιλόχου Εὐφῆμιος, Ἀμφιλόχος τε»⁴. Περὶ τοῦ τρίτου τέκνου, τῆς θυγατρὸς Θεοδοσίας, ἐκτενὴς λόγος γενήσεται κατωτέρω.

Ἐκ τοῦ ΚΖ' ἐπιτ. φαίνεται ἡ Λιβία πρόωρος θανοῦσα:

*«Ὀφελος, ὦ Λιβία, ζῶειν τεκέεσσι φίλοισιν,
Ὀφελος ἄχρι πύλαις γήραος ἐμπελάσαι!
Νῦν δέ σε μοῖρ' ἐδάμασσαν ἄωριον εἰσέτι καλήν,
Εἰσέτι κουριδίους ἄνθεισι λαμπομένην.*

1. Migne, PG 38,65.

3. Migne, PG 38,24.

2. Migne, PG 38,23.

4. Migne, PG 38,25.

*Αἶ, αἶ! Ἀμφίλοχος δὲ τὸς πόσις ἀντὶ δάμαρος
Ἐσθλῆς καὶ πινυτῆς, τλήμονα τύμβον ἔχει.»¹*

Λαμβανομένου ὑπ' ὄψιν ὅτι τὰ εἰς Λιβίαν ἐπιτάφια τοῦ Γρηγορίου ἐγράφησαν, κατὰ τὴν χρονολόγησιν τῶν ἐκδοτῶν τοῦ Migne, τὸ 470, πιθανὸν ἔτος θανάτου τῆς Λιβίης, καὶ ὅτι αὕτη χαρακτηρίζεται «*ἀώριος εἰσέτι καλῆ*» καὶ «*σκουριδίσις ἀνθεσι λαμπομένη*», οὐδόλως θὰ ἡμάρτανέ τις δεχόμενος τὴν Λιβίαν μὴ ὑπερβᾶσιν τὸ 50ὸν ἔτος τῆς ἡλικίας αὐτῆς, ὅτε ἀφῆρασε ταύτην ὁ θάνατος. Ἄλλ' ἐν τῇ περιπτώσει ταύτῃ τὸ ἔτος τῆς γεννήσεώς της ἀρμόζει νὰ τεθῇ εἰς τὸ 320 ἔτος ἢ καὶ μικρόν τι ὕστερον, ὁπότε θὰ ἦτο κατὰ ἕξ ἢ καὶ πλείονα ἔτη νεωτέρα τοῦ συζύγου αὐτῆς Ἀμφιλοχίου, ἐὰν εὐσταθῇ ὁ ἀνωτέρω γενόμενος ὑφ' ἡμῶν χρονολογικὸς καθορισμὸς τῆς γεννήσεως τοῦ Ἀμφιλοχίου ἐν ἔτει 314 περίπου.

Ὁ Γρηγόριος ἐν τῷ ΚΖ' ἐπιταφίῳ του ἐπαινεῖ τὸ ἦθος τὸ ἐξαιρετὸν τῆς Λιβίης, τὸ κάλλος αὐτῆς, τὸ γλυκὺ καὶ μελιχλίον τοῦ ὕφους, ὡς καὶ τὴν σωφροσύνην ταύτης:

*»Αἶ, αἶ! καὶ Λιβίαν κατέχει κόνις! Οὐποτ' ἔγωγε
Ῥιόσμην θνητὴν ἔμμεναι, εἰσορόων
Εἶδος, μελιχλίην τε σωφροσύνην τε γυναικίος,
Τοῖς φῦλον πασέων καίνντο θηλυτέρων.
Τοῦνεκα καὶ τοίφ σε τάφφ κύδηγε θανούσαν
Σῶν τε τριάς τεκέων, καὶ πόσις Ἀμφίλοχος»²*

Ὅτι ἡ Λιβία ἀπεβίωσε πρώτη καὶ αὐτοῦ τοῦ ἐπίσης προώρου, ὡς διδόμεθα, τελευτήσαντος πεφιλημένου αὐτῆς υἱοῦ Εὐφρημίου, συνάγεται ἐκ τῶν δύο τελευταίων στίχων τοῦ ἀνωτέρω ΚΖ' ἐπιταφίου.

Αὕτη λοιπὸν ἡ Λιβία, ἡ περίφημος τοῦ Ἀμφιλοχίου σύζυγος καὶ περιφημοτέρα ἐνδόξων καὶ ἀγίων τέκνων μήτηρ. Παραλλήλως πρὸς τὰς μεγάλας χριστιανὰς μητέρας, τὴν Νόνναν τοῦ Γρηγορίου, τὴν Ἐμμέλιαν τοῦ Βασιλείου καὶ τὴν Ἀνθοῦσαν τοῦ Χρυσοστόμου ὁρῶν εἶναι νὰ τεθῇ καὶ τὸ ὄνομα τῆς ἐναρέτου Λιβίης, ἧς ὁ πρόωρος θάνατος τοσοῦτο συνεκίνησε τὴν γλαφυρὰν τοῦ Γρηγορίου Μοῦσαν, ὥστε οὗτος θρηνῶν νὰ λέγῃ:

*«Εἰς δόμος, ἀλλ' ὑπέπερθε τάφος, καθύπερθε δὲ σηκός·
Τύμβος δειμαμένοις, σηκὸς ἀεθλοφόροις.
Καὶ δ' οἱ μὲν γλυκερὴν ἤδη κόνιν ἀμφιβάλοντο,
Ὡς σύ, μάκαιρα δάμαρ Ἀμφιλόχου, Λιβίη,
Κάλλιμέ θ' υἱῶν, Εὐφρήμιε· τοὺς δ' ὑπόδεχθε,
Μάρτυρες ἀτρεκέλης, τοὺς ἔτι λειπομένους»³.*

1. Migne. PG 38,23)4.

2. Migne. PG 38,24.

3. Migne. PG 38,23.

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ ΙΙ

ΤΑ ΤΕΚΝΑ ΑΜΦΙΛΟΧΙΟΥ ΚΑΙ ΛΙΒΙΗΣ

1. ΕΥΦΗΜΙΟΣ ΚΑΙ ΑΜΦΙΛΟΧΙΟΣ

Εἶδομεν ἀνωτέρω ὅτι τὰ ἄρρενα τοῦ ἱεροῦ ζεύγους Ἐμφιλοχίου καὶ Λιβίης τέκνα ἦσαν ὁ Εὐφῆμιος καὶ ὁ Ἀμφιλόχιος, δμώνυμος τῷ ἰδίῳ πατρὶ. Προκειμένου περὶ τοῦ Εὐφημίου δὲν θ' ἀκολουθήσω τὴν πεπατημένην διὰ τὴν ἔκθεσιν τοῦ βίου αὐτοῦ, ἀλλ' ἀκολουθῶν τῷ Γρηγορίῳ, θ' ἀρχίσω ἀπὸ τοῦ θανάτου αὐτοῦ καὶ εἶτα κατερχόμενος θὰ ἐξετάσω τὰ γνωστά τῆς σταδιοδρομίας αὐτοῦ στάδια, συμφώνως ταῖς πηγαῖς. Ἐπίσης τὰ περὶ τοῦ βίου τοῦ περιφήμου μητροπολίτου Ἰκονίου Ἀμφιλοχίου μόνον ἐπικεφαλαιωδῶς θὰ ἐκθέσω καὶ πάντοτε ἐν συσχετισμῷ πρὸς τὸ οἰκογενειακὸν αὐτοῦ δένδρον. Περὶ αὐτοῦ ἄλλως τε ἔχω ἐτοιμὴν πρὸς δημοσίευσιν ἔκτενῆ βιογραφίαν μετὰ κριτικῆς ἐκθέσεως τῆς φιλολογικῆς τούτου παραγωγῆς, ἀναλύσεως τῆς ἀντιρρητικῆς αὐτοῦ συγγραφῆς, παλαιογραφικῆς ἐκθέσεως τῶν γνωστῶν ἔργων αὐτοῦ, τῆς δράσεως αὐτοῦ ὡς μητροπολίτου Ἰκονίου, τῆς σημασίας τούτου ἀπὸ ἱστοριοδογματικῆς ἀπόψεως καὶ τῆς σχέσεως αὐτοῦ πρὸς τοὺς τρεῖς μεγάλους Καππαδόκας, Βασίλειον τὸν μέγαν, Γρηγόριον τὸν Ναζιανζηνὸν καὶ Γρηγόριον τὸν Νύσσης. Τὰ ἐνταῦθα ἐκτιθέμενα σκοπὸν ἔχουσι κυρίως νὰ βοηθήσουν εἰς τὴν ἴχνησιν καὶ ἀπόδειξιν τοῦ συγγενικοῦ δεσμοῦ τοῦ γένους τοῦ Ἀμφιλοχίου πρὸς τὸν οἶκον τοῦ μεγάλου Γρηγορίου.

Ὁὐχὶ πολὺ ὕστερον τῆς τελευταίας τῆς Λιβίης ἀπεβίωσε καὶ ὁ πεφιλημένος ταύτης υἱός, ὁ Εὐφῆμιος. «Ἄρτι γενειάσκων Εὐφήμιος, ἄρτι δ' ἔρωτας | Ἐς θαλάμους καλέων, ὤλετο φεῦ παθέων!», «Εἰκοσετῆς... ἤλθ' ὑπὸ γαίην»¹. Ὁ θεῖος Γρηγόριος πλήρης ὀδύνης θρηνεῖ τὴν ἀπώλειαν τοῦ «ἀγλαΐη τε καὶ ἤθεσιν» ἀπαστράπτοντος Εὐφημίου ἐν ὄλῃ σειρᾷ ἀφιερωτικῶν ἐπιταφίων, ἐν οἷς ἀπολοφυρόμενος διὰ τὸ ἀδόκητον καὶ πρόωρον τέλος τοῦ φερέλπιδος νεανίου, ἐγκωμιάζει ἅμα τὴν «σοφίην», τὴν ῥητορικὴν δεινότητα, τὸ ἦθος, τὸ κάλλος καὶ τὸ πλῆθος τῶν λοιπῶν χαριστῶν αὐτοῦ. Κατὰ τὴν σημείωσιν τοῦ Muratorius ἐν τῇ ἐκδόσει τοῦ Migne, τὰ εἰς τὸν Εὐφήμιον ἐπιτάφια τοῦ Γρηγορίου ἐγράφησαν τὸ 370/1 ἔτος. Ἐὰν εὐσταθῆ ἡ χρονολόγησις αὕτη, τότε ὁ Εὐφήμιος θὰ ἐγεννήθη περὶ τὸ 35 /1, ἐφ' ὅσον «Εἰκοσετῆς... ἤλθ' ὑπὸ γαίην». Δὲν συμφωνῶ μετὰ τοῦ Karl Holl² θεωροῦντος τὸν Εὐφήμιον πρεσβύτερον τοῦ Ἀμφιλοχίου. Τὴν γνώμην αὐτοῦ ταύτην στηρίζει ὁ Holl εἰς τοὺς λόγους τοῦ Γρηγορίου ἐν ἐπιτ. ΚΗ' «Υἱέες Ἀμφιλόχου Εὐφήμιος Ἀμφίλοχός τε», μνημονεύοντος πρώτου τοῦ Εὐφημίου, ὕστερου δὲ τοῦ Ἀμφιλοχίου. Ἄλλ' ἐκ τοῦ ἀπλοῦ σχήματος λό-

1. Migne, PG 38.25)6 : Ἐπιτ. ΚΘ' καὶ Λ'

2. Karl Holl, Amphiloichius von Iconium... Tübingen u. Leipzig 1904 σ. 8.

γου τοῦ Γρηγορίου, ὡς εὐνόητον, οὐδὲν ἀσφαλὲς συναγεται περὶ πρωτοτοκίων τοῦ Εὐφημίου. Τοῦναντίον ἐξ ἐτέρων πηγῶν ἀποδεικνύεται ὁ Ἀμφιλόχιος πρεσβύτερος τοῦ Εὐφημίου. Οὕτως ἐπιστολὴ τοῦ Γρηγορίου, ἥδη τῷ 363 γραφείσα, καὶ τῷ ἐπάρχῳ (urbis praefectus) Κων)πόλεως Σ ω φ ρ ο ν ί ω ἐπισταλεῖσα ¹, συνιστᾷ τὸν υἱὸν Ἀμφιλόχιον. Ἐπίσης δύο ἔτεροι ἐπιστολαὶ τοῦ Γρηγορίου, αὐτῷ τῷ ἐν Κων)πόλει διατρίβοντι Ἀμφιλοχίῳ ἐπισταλεῖσαι ἐν ἔτει 361 διὰ τὴν ὑποστήριξιν ἀπὸ δικαστηρίου ὑποθέσεως τοῦ συγγενοῦς ἀμφοτέρων Ν ι κ ο β ο ὄ λ ο υ, παρέγουσιν ἱκανὰ χρονολογικὰ τεκμήρια εἰς βεβαίωσιν τοῦ ἰσχυρισμοῦ ἡμῶν, καθ' ὃν ὁ Ἀμφιλόχιος πρεσβύτερος τοῦ Εὐφημίου ἦτο. Διότι, ἐὰν ὁ Ἀμφιλόχιος ἦδη τῷ 361, ἐν τῇ πρωτεύουσῃ τοῦ Κράτους τὸ ἐπάγγελμα τοῦ συνηγόρου ἤσκει καὶ θέσιν ἐξαιρετικὴν κατεῖχε καὶ ὄνομα σεβαστὸν ἐκέκτητο, τότε οὗτος καὶ τὴν ἡλικίαν ὄριμος καὶ τὴν παιδείαν τέλειος θὰ ἦτο. Λαμβανομένου δ' ὑπ' ὄψιν ὅτι μεταξὺ τοῦ 17 καὶ τοῦ 21 ἔτους ἐκλείετο ὁ κύκλος τῆς ἐγκυκλίου καὶ ἀνωτέρας μορφώσεως, ὁ δὲ νέος ἠδύνατο πλέον εἶτε τὸ τοῦ δῆτορος (=συνηγόρου) ἐπάγγελμα ν' ἀσκήσῃ εἶτε δημόσιον ὑπουργεῖμα ν' ἀναδεχθῇ ², συναγεται κατὰ φυσικὴν ἀκολουθίαν ὅτι καὶ ὁ ἡμέτερος Ἀμφιλόχιος, ὅστις ἦδη τὸ τοῦ συνηγόρου ἐπάγγελμα ἐν Κων)πόλει ἤσκει, ἐν ἔτει 361, θὰ ἐγεννήθη μεταξὺ τῶν ἐτῶν 341 καὶ 345. Εἶναι βεβαίως ἀληθὲς ὅτι ὁ Γρηγόριος ἐν τοῖς Εἰς Εὐφήμιον ἐπιταφίαις του παριστᾷ τοὺς υἱοὺς τοῦ Ἀμφιλοχίου καὶ τῆς Λιβίης ὡς ζεῦγος Δισκούρων:

«ἦν δυάς, ἦν ἱερή, ψυχὴ μία, σώματα δισά,

Πάντα κασιγνήτω, αἷμα, κλέος, σοφίην,

Υἱέες Ἀμφιλόχου Εὐφήμιος Ἀμφιλόχος τε

Πᾶσιν Καππαδόκαις ἀστέρες ἐκφανέες» ³.

Ἄλλ' αἱ ποιητικαὶ αὐταὶ ἐξάρσεις τοῦ Γρηγορίου οὐδὲν ἕτερον ἐπιδιώκουσιν ἢ ν' ἀποδείξουν τὸ πλῆθος τῶν χαρίτων καὶ τὰ ἐξαιρετὰ προσόντα, φυσικὰ τε καὶ ἐπίκτητα, τῶν δύο τούτων ἀδελφῶν, οἷον εἰ ἀμιλλωμένων εἰς ἀρετὴν καὶ ἀμοιβαίως συμπληρούντων τὰ πνευματικὰ καὶ σωματικὰ χαρίσματα καὶ προτερήματα ἑκατέρων.

Ἐμμέσως τὴν ἡλικίαν τοῦ Ἀμφιλοχίου καὶ ἔτεροι πηγαὶ ὑπεμφαίνουσιν. Οὕτως ὁ τε Γρηγόριος ὁ Ναζιανζηνὸς καὶ ὁ Βασίλειος ὁ μέγας, οἵτινες κατὰ τὸ ἔτος τῆς εἰς μητροπολίτην Ἰκονίου ἀνυψώσεως τοῦ Ἀμφιλοχίου, ἦτοι τὸ 374, ἦσαν ὁ μὲν πρῶτος 45 περιπου ἐτῶν, ὁ δὲ δεύτερος 44, γνωστοῦ ὄντος ὅτι ὁ μὲν Γρηγόριος ἐγεννήθη τὸ 329, ὁ δὲ Βασίλειος τὸ 330

1. Migne, PG 37,56.

2. Πρβλ. Fr. Fuchs, Die höheren Schulen von Konstantinopel im Mittelalter. Leipzig-Berlin 1926 (Byz. Archiv, Heft 8) σ. 46. Φαίδωνος Κοκουλέ, Βυζαντινῶν βίος καὶ πολιτισμὸς. Athènes 1918 (Collection de l'Institut Français d'Athènes). Τόμ. Α' 119)21. Migne, PG 37,45. 3. Migne, PG 38,24.

ἔτος¹, ἐν ταῖς πρὸς τὸν Ἀμφιλόχιον ἐπιστολαῖς των χρησιμοποιοῦσι φράσεις, οἷας πατὴρ πρὸς τὸν ἴδιον υἱὸν γράφων θὰ μετεχειρίζετο καὶ τὸν ἄριστα ἀρμόζοντα εἰς πρεσβύτας ἔναντι νεωτέρου αὐτῶν κατὰ 10—15 τοῦλάχιστον ἔτη. Ὁ Γρηγόριος ἐν δυσὶν ἐπιστολαῖς, περὶ τὸ 369 γραφείσας, ἐπαινεῖ τὸν Ἀμφιλόχιον ὅτι ὑπὲρ τὴν ἡλικίαν τὴν φρόνησιν ἔχει καὶ καλεῖ τοῦτον «υἱὸν του». Ἡ πρώτη τῶν ἐπιστολῶν ἐπεστάλη τῶν ἐπάρχῳ Κων/πόλεως Σωφρονίῳ καὶ εἶναι δεητικὴ ὑπὲρ τοῦ ἐμπεριστάτου Ἀμφιλοχίου, κατηγορηθέντος ἐπὶ δωροδοκίᾳ. Γράφει δ' ἐν αὐτῇ ὁ Γρηγόριος: «ὑπὲρ τοῦ τιμιωτάτου υἱοῦ Ἀμφιλοχίου... τὸ πρεσβυτέραν τῆς ἡλικίας ἔχειν τὴν φρόνησιν»². Ἡ δευτέρα ἐπεστάλη τῷ Ἰσχυρῷ, ὡς φαίνεται, Καισαρίῳ, τῷ ἐν ἔτει 365 ὁμοίως ἐπάρχῳ Κων/πόλεως χρηματίσαντι. Ἐργόφῃ δὲ καὶ αὐτὴ τὸ αὐτὸ 369 ἔτος, διὰ τὸν αὐτόν, ὡς ἀνωτέρω, σκοπὸν. Συνιστῶν τὸν Ἀμφιλόχιον ὁ Γρηγόριος, γράφει: «Αὐτός σοι προσάγω διὰ τῆς ἑμαυτοῦ χειρὸς τὸν τιμιώτατον υἱὸν ἡμῶν Ἀμφιλόχιον, ἄνδρα τοσοῦτον ἐπὶ καλοκαγαθίᾳ γνωρίμων, καὶ παρὰ τὸ εἶκόσ τῆς ἡλικίας, ὥστε ἂν αὐτὸς ἠγάπησα ὁ γέρον, καὶ ἱερεὺς, καὶ ὑμέτερος φίλος, οὕτως ὑπολαμβάνεσθαι»³. Καὶ ὁ μέγας Βασίλειος εἰς τὸ πλήρες χάριτος εἰρηνικὸν γράμμα αὐτοῦ, τὸ εἰς τὸν Ἀμφιλόχιον ἐπισταλὲν ἐπὶ τῇ προβλήσει του εἰς μητροπολίτην Ἰκονίου ἐν ἀρχῇ τοῦ 374 ἔτους, διὰ τῶν ἐξῆς λέξεων συγκαίρει τῷ Ἀμφιλοχίῳ: «πατρικοῖς σπλάγγνοις πᾶσα εὐκαιρία ἐστὶ περιπτύσσεσθαι τέκνον ἀγαπητόν»⁴. Τέλος ὑπὲρ τῆς ἡμετέρας θέσεως συνηγορεῖ καὶ ἡ ἐν ἔτει 373 γραφεῖσα ἐπιστολὴ καὶ τῷ Ἀμφιλοχίῳ ἐπισταλεῖσα ὑπὸ τοῦ φίλου του Ἡρακλείδου. Τὴν ἐπιστολὴν ταύτην, σπουδαιοτάτην ἀπὸ πολλῶν ἀπόψεων οὔσαν, ἀναλύομεν ἐν τῷ περὶ Ἀμφιλοχίου ἔργῳ ἡμῶν. Ἐν τῇ ἐπιστολῇ λοιπὸν ταύτῃ ὁ Ἡρακλείδης καὶ ταῦτα γράφει τῷ Ἀμφιλοχίῳ: «ἡμεῖς οἱ πολλὸν χρόνον ἐνεθισθέντες τῇ ἀγορᾷ»⁵. Προηγουμένως ὁ Ἡρακλείδης εἶχεν ὀμιλήσει καὶ περὶ τῆς «νεότητός του», ὅπερ φανεροὶ τοῦτον ὀμιλικὸν τῷ Ἀμφιλοχίῳ⁶. Γνωστὸν τυγχάνει ἐκ τῆς Θ' ἐπιστολῆς τοῦ Γρηγορίου τῷ Ἀμφιλοχίῳ ἐπισταλείσης καὶ ἤδη τῷ 362 γραφείσης⁷, ὅτι ὁ

1. Δ. Μπαλάνου, Πατρολογία. Ἐν Ἀθήναις 1930 σ. 304, 289. O. Rardenhewer, Gesch. d. altkirchl. Lit. Freiburg i. Br. 1912, 165, 130. B. Altaner, Patrologie. Freiburg i. Br. 1938, 185, 179.

2. Migne, PG 37,57A, ἐπιστ. ΚΒ', πρβ. καὶ τὴν αὐτόθι σημείωσιν.

3. Migne, PG 37,57C, ἐπιστ. ΚΓ', πρβ. καὶ τὴν αὐτόθι σημείωσιν.

4. Migne, PG 32,629D, ἐπιστ. ΡΕΑ'. Διὰ τὴν χρονολόγησιν τῶν ἐπιστολῶν τοῦ μ. Βασιλείου ἴδε Friedrich Loofs, Eustathius von Sebaste und die Chronologie der Basilius-Briefe. Eine patristische Studie. Halle 1898.

5. Migne, PG 32,601B, ἐπιστ. μ. Βασιλείου: «Ἀμφιλοχίῳ, ὡς παρὰ Ἡρακλείδου», ἀριθ. ΡΝ'.

6. Πρβ. Karl Holl, Amphilocheus von Ikonium in seinem Verhältnis zu den grossen Kappadoziern. Tübingen und Leipzig 1904 σ. 7, σημ. 3.

7. Migne, PG 37,36. Πρβ. τὴν αὐτόθι σημείωσιν.

ται ὁμῶς ὡς βέβαιον καὶ ἐκ τοῦ γεγονότος, καθ' ὃ ὁ Ἀμφιλόχιος πατὴρ διδάσκαλος καὶ ἄλλων τε καὶ αὐτοῦ τοῦ Γρηγορίου Ναζιανζηνοῦ, ὡς ἀνωτέρω εἴπομεν, ἐχρημάτισε καὶ ἐξ αὐτῶν τῶν λόγων τοῦ σοφιστοῦ Λιβανίου, τὸν Ἀμφιλόχιον πατέρα χαρακτηρίζοντας «παιδευτὴν δεξιόν»¹. Χάρις ἐντυτέρων σπουδῶν ἐπέμψατο τοὺς υἱοὺς του ὁ Ἀμφιλόχιος παρὰ τῷ περιφημῷ σοφιστῇ Λιβανίῳ, τῷ ἐν Ἀντιοχείᾳ ἀπὸ τοῦ 354 διδάσκοντι. Τοῦτο μαρτυροῦσιν αἱ ἀνωτέρω καταχωρισθεῖσαι ἐπιστολαὶ τοῦ Λιβανίου ὑπ' ἀριθ. ΧΛΔ' (634), ΧΟ' (=670) καὶ ΧΟΑ' (=671)² Αἱ ἐπιστολαί, ἐὰν εὐσταθῆ ἢ χρονολόγησις τοῦ ἐκδόντος ταύτας Foerster, ἐγράφησαν τῷ 361. Ἄλλ' ἐν τῇ περιπτώσει ταύτῃ μοὶ γεννῶνται ἀπορίας τινὲς χρονολογικαί, ἃς δὲν δύναμαι ν' ἀφήσω ἀπαρητήρητους, ἔστω καὶ ἂν πρόκειται καὶ πρὸς τὴν ἀνωτέρω ἡμετέραν ἔκθεσιν τοῦ χρονολογικοῦ καθορισμοῦ τῆς γεννήσεως τῶν τέκνων τοῦ Ἀμφιλοχίου νὰ προσκρούσω. Ὁ ἱστορικὸς εἶναι ὑποχρεωμένος πᾶσαν ἐγειρομένην ἀμφιβολίαν εἴτε νὰ λύῃ εἴτε νὰ διαλευκαίνῃ. Ἴδου λοιπὸν αἱ ἀπορίας μου: Ἐφ' ὅσον ἐδείξαμεν τὸν Ἀμφιλόχιον υἱὸν ἐν Κων/πόλει τὸ ἐπάγγελμα τοῦ ῥήτορος ἀσχοῦντα ἐν ἔτει 360/1, ἔπεται ὅτι πρὸ τοῦ ἔτους τούτου θὰ ἐμαθῆτευσε παρὰ τῷ Λιβανίῳ. Ἡ φράσις τοῦ Λιβανίου «ἐμὲ δὲ τούτοις οὐκ ὀλίγα ποιεῖ πατέρα· ὧν κεφάλαιον τὸ πρὸς λόγους εὐπεφυκέναι», ἢ ἐν τῇ ΧΛΔ' (=634) ἐπιστολῇ, τῇ ἐπισταλείῃ τῷ Ἀμφιλοχίῳ πατρὶ ἐν ἔτει 361, δεικνύει ὅτι καὶ ὁ Εὐφῆμιος ἤδη μαθητὴς τοῦ Λιβανίου ἦτο, ἢ ὑπῆρξεν. Ἄλλ' ἂν δεχθῶμεν τὸν Εὐφῆμιον, κατὰ τοὺς ἀνωτέρω ὑπολογισμοὺς μας, γεννηθέντα μεταξὺ τῶν ἐτῶν 349/51, δυνάμεθα νὰ θεωρήσωμεν μείρακα 10—11 ἐτῶν μαθητὴν μεγάλου σοφιστοῦ, οἷος ὁ Λιβάνιος; Ἐκτός ἐὰν οὗτος ἐδέχτο μαθητὰς οὐ μόνον δι' ἀνωτέραν ῥητορικὴν παιδείαν, ἀλλὰ καὶ δι' ἐγκύκλιον κατάρτισιν. Τὸ τελευταῖον δὲ τοῦτο οὐδαμῶς ἀποκλείεται διὰ μίαν ἐπίσημον Σχολήν, οἷα ἢ τοῦ Λιβανίου, μετὰ πλήθους μαθητῶν. Οἱ περατοῦντες δὲ τὴν ἐγκύκλιον παιδείαν, μετέβαινον εἴτα διὰ τὴν ἀνωτέραν κατάρτισιν καὶ δὴ καὶ τὴν ῥητορικὴν, εἰς τὸ ἀνώτερον τῆς Σχολῆς τμήμα. Εἰ καὶ εἰδήσεις ἐκ τῶν πηγῶν δὲν ἔχομεν, τοῦτο ἐν τούτοις φαίνεται μοι λίαν πιθανὸν νὰ συνέβη, προκειμένου περὶ τοῦ Εὐφημίου. Ἐὰν μὴ, τότε υποχρεούμεθα νὰ θεωρήσωμεν τὴν χρονολόγησιν τῶν ἐπιταφίων τοῦ Γρηγορίου εἰς τὸν Εὐφῆμιον ὑπὸ τῶν ἐκδοτῶν τοῦ Migne ἐσφαλμένην, τὸν δὲ Εὐφῆμιον πολὺ πρὸ τοῦ 349/51 γεννηθέντα ἢ καὶ συνομήλικον τοῦ ἀδελφοῦ αὐτοῦ Ἀμφιλοχίου. Ἐκ πάντων τῶν ἀνωτέρω καταφαίνεται πόσον δυσχερὴς ἀποβαίνει ὁ ἀκριβὴς χρονολογικὸς καθορισμὸς γεγονότων ἱστορικῶν, μὲ βάσιν μόνον τὰ ὑποκειμενικὰ κριτήρια καὶ τὴν πολλακίς ἐξεζητημένην ἐκ τῶν πηγῶν ἔρευναν. Ἡμεῖς πάν-

1. Libanii opera, ἐκδ. Foerster Vol. X, 612.

2. Αὐτόθι X, 581/2. Ἴδε Christs—Schmid—Stähliu, μν. ἔ. σ. 988.

τως ἐμμένομεν εἰς τὴν ἡμετέραν ἀντίληψιν ἀποδίδοντες τὰ πρωτοτόκια τῷ Ἀμφιλοχίῳ, τὸν δὲ Εὐφύμιον νεώτερον τούτου δοξάζοντες.

Ὁ Λιβάνιος ἐξετίμησε λίαν τὰ πνευματικὰ ἀμφοτέρων τῶν υἱῶν τοῦ Ἀμφιλοχίου χαρίσματα, ὅθεν καὶ κολακευτικώτατα ὑπὲρ αὐτῶν ἐγκώμια χρησιμοποιεῖ ἐν ταῖς μνημονευθείσαις ἐπιστολαῖς αὐτοῦ. Μάλιστα κολακεύεται, ὡς εἶδομεν, καὶ ἑαυτὸν νὰ καλῆ «πατέρα» τούτων: «ἐμὲ δὲ τούτοις οὐκ ὀλίγα ποιεῖ πατέρα· ὧν κεφάλαιον τὸ πρὸς λόγους εὖ πεφυκέναι». Ἄξιον παρατηρήσεως θεωροῦμεν καὶ τοῦτο: Ὅτι ὁ Λιβάνιος, ἐθνικὸς ὢν, οὐδαμοῦ ἐν ταῖς ἐπιστολαῖς αὐτοῦ θίγει ζητήματα χριστιανικῆς ἢ ἑλληνικῆς κοσμοθεωρίας, ὅπερ δηλοῖ ὅτι οὐδεμία ὑπῆρχεν αὐτῷ ἐλπίς ἐπιδράσεως οὐδ' ἐπ' ἐλάχιστον ἐπὶ τῶν εὐσεβῶν τοῦ Ἀμφιλοχίου καὶ ἀπὸ λίχνου τὴν χριστιανικὴν ἀγωγὴν λαβόντων τέκνων. Καὶ βραδύτερον, ὅτε ὁ Ἀμφιλόχιος ἀνῆλθε τὸν μητροπολιτικὸν θρόνον τοῦ Ἰκονίου, ὁ Λιβάνιος οὐδεμίαν νύξιν ποιεῖται περὶ παρατηρήσεως ἐκ προγενεστέρων τυχόν τούτου πεποιθήσεων καὶ οὐδὲ λύπην ἐπὶ τῷ γεγονότι ἐκφράζει, ἀλλὰ τὸναντίον συγκαίρων ὁ σοφὸς ἐθνικὸς διδάσκαλος τῷ χριστιανῷ αὐτοῦ μαθητῇ ἐπὶ τῇ ἀνυψώσει του εἰς μητροπολίτην, ἀπλῶς συνίστησιν αὐτῷ ἅμα τὴν καλλιέργειαν τῆς Ῥητορικῆς ἐν τῇ ἐκτελέσει τῶν χριστιανικῶν αὐτοῦ καθηκόντων¹. Οὐχὶ ὀρθῶς λοιπὸν ὁ Wolf² ἀπεφῆνατο, τὴν ἀπόφασιν τοῦ πατρὸς Ἀμφιλοχίου πρὸς ἀποστολὴν τῶν τέκνων του παρὰ τῷ ἐθνικῷ Λιβανίῳ χάριν εὐρυτέρων σπουδῶν κρίνων καὶ ταύτην ὡς ψυχρὰν δῆθεν ἔναντι τοῦ Χριστιανισμοῦ διάθεσιν θεωρῶν. Ἀπλούστατα, ὁ πατὴρ Ἀμφιλόχιος ἔπραξεν ἐν προκειμένῳ, ὅ,τι πάντες οἱ εὐποροῦντες καὶ οἱ ἐξ ἀνωτέρας κοινωνικῆς τάξεως καταγόμενοι χριστιανοὶ γονεῖς ὑπὲρ τῶν τέκνων αὐτῶν ἔπραττον, οἵτινες ἀπέστελλον ταῦτα καὶ ἔκτος τῆς πατρίδος αὐτῶν καὶ εἰς λίαν πολλάκις ἀπομακρυσμένας πόλεις, ἐν αἷς διάσημοι διδάσκαλοι παρ' ὀνομασταῖς ἐθνικαῖς Σχολαῖς ἐδίδασκον, δι' ἀνωτέραν παιδείαν. Οὕτως ἔπραξαν πρότερον πάντες σχεδὸν οἱ μεγάλοι τῆς ἡμετέρας Ἐκκλησίας Πατέρες, ὧν πρότυπον ἔστωσαν οἱ Βασίλειος ὁ μέγας καὶ Γρηγόριος ὁ Ναζιανζηνός.

Ἐὰν οἱ ἀδελφοὶ Εὐφύμιος καὶ Ἀμφιλόχιος ἔκτος τῆς παρὰ τῷ Λιβανίῳ μαθητείας ἐφοίτησαν καὶ παρ' ἑτέροις μεγάλοις διδασκάλοις καὶ ἀλλαγῶν ἔκτος τῆς Ἀντιοχείας, δὲν γνωρίζομεν, τῶν προκειμένων ἡμῖν πηγῶν οὐδὲν περὶ τούτου διαλαμβανουσῶν. Ἐν τούτοις ὁ Γρηγόριος ἐν ἐπιτ. Λ' ⁸ ἐπαίνεϊ τὸν Εὐφύμιον ὡς γνώστην τῆς τε Ἑλληνίδος καὶ τῆς Ἰταλίδος Μούσης:

«Εἰκοσέτης πᾶσαν Εὐφύμιος, ὡς μίαν οὖτις,

Ἑλλάδα, κ' Ἀδσονίην μούσασιν ἐφιπτάμενος,

Στροβίλων ἀγλαίῃ τε καὶ ἤθεσιν, ἤλθ' ὑπὸ γαίην.

1. Libanii opera, ἐκδ. Foerster XI, 560/1, ἐπιστ. ἀφιμγ' (=1541).

2. Libanii epistolarum adhuc non editarum centuria selecta cum versione et notis Wolfii. Lipsiae 1711, Prol. 267, παρὰ Holl, μν. ἔ. σ. 9. 3. Migne, PG 38,25.

Αἶ, αἶ! τῶν ἀγαθῶν ὡς φθόνος ὠκύτερος!»

Ἦτο Εὐφήμεος εἶχε μνηστευθῆ τὴν κόρην τοῦ Θεοδοσίου ἢ Θεοδώρου, ὡς ἡ β' ἀριθ. 230 παρηγορητικῆ ἐπὶ τῷ ἀδοκίμῳ θανάτῳ τοῦ Εὐφημίου ἐπιστολῆ τοῦ Γρηγορίου πρὸς τὸν πατέρα τῆς μνηστῆς τοῦ Εὐφημίου δεικνύει¹. Ἴδου πῶς θρηγεῖ ὁ Γρηγόριος τὸν ἀπροσδόκητον θάνατον τοῦ παγκάλου Εὐφημίου ἐν ἐπιτ. ΚΘ'²:

*«Ἄρτι γενειάσκων Εὐφήμεος, ἄρτι δ' ἔρωτας
Ἐς θαλάμους καλέων, ὄλετο· φεῦ παθέων!
Ἄντι δὲ παρθενικῆς τύμβον λάχεν, ἐς δ' ὑμεναιῶν
Ἦματα νυμφιδίων ἡμαρ ἐπῆλθε γόων»,*

ἦτοι: «μόλις ἤρχισε νὰ γενειάσκη ὁ Εὐφήμεος, μόλις δ' ἤρχισε νὰ καλῆ τοὺς ἔρωτας εἰς τοὺς θαλάμους, ἀπολέσθη· ἀλλοίμονον τῶν παθῶν! Ἄντι δὲ τῆς παρθενικῆς παστάδος ἔλαβε τάφον, εἰς δὲ τὰς ἡμέρας τῶν γάμων ἐπῆλθεν ἡμέρα τῶν θρήνων». Ὡστε κατὰ τὴν ἡμέραν τῶν γάμων ἐπισυνέβη ὁ θάνατος τοῦ Εὐφημίου. Καὶ ἐν τῷ ἐπιτ. ΛΓ'³ τὰ αὐτὰ που θρηγῶν ὁ Γρηγόριος, λέγει:

*«Τίς, τίνος; Ἀμφιλόχου Εὐφήμεος ἐνθάδε κείται,
Οὗτος ὁ Καππαδόκαις πᾶσι διὰ στόματος
Οὗτος, ὃν αἱ Χάριτες Μουσῆσαι δόσαν· οἱ δ' Ὑμέναιοι
Ἄμφι θύρας· ἦλθεν δ' ὁ φθόνος ὠκύτερος».*

Ἴδου καὶ τὸ ΛΔ' θρηνωδικὸν ἐπιτάφιον τοῦ Γρηγορίου⁴:

*«Ἐργος ἀμόμητον, Μουσῶν τέκος, εἶαρ ἐταίρων
Καὶ χρύσειον Χαρίτων πλείγμα ἰοστεφάνων,
Ῥχετο ἐκ μερόπων Εὐφήμεος, οὐδὲ τ' ἀνέσχεν
Αἶ, αἶ, τοῖς θαλάμοις πυρσόν, ὃν ἦπεν ἔρωτος»,*

ἦτοι: «Παιδίον ἀγνὸν τῶν Μουσῶν γέννημα, ἔαρ τῶν φίλων | καὶ χρυσοῦν σύμπλεγμα Χαρίτων ἰοστεφάνων | ἀπῆλθεν ἐκ τῶν ἀνθρώπων ὁ Εὐφήμεος, καὶ οὔτε ἐκράτησεν | ἀλλοίμονον, ἀλλοίμονον, εἰς τοὺς νυμφικούς θαλάμους τὸν πυρσόν, ὃν ἦπαιεν ὁ ἔρωτος».

Ἡ εὐγενῆς ψυχὴ τοῦ θείου Γρηγορίου ἐξαποροῦσα ἐπὶ τῇ ἀπροσδοκίμῳ ἀπωλείᾳ τηλικούτου ταῖς ἀρεταῖς καὶ ταῖς χάρισιν νεανίου, εἰς δέκα ὄλα ἐπιτάφια ἐκφράζει τὰ διακατέχοντα ταύτην συναισθήματα πόνου καὶ ὀδύνης καὶ ἐπιζητεῖ οὗτος τὸ μὲν θρηγῶν καὶ ὀδυρόμενος, τὸ δὲ ὑμνῶν καὶ ἐγκωμιάζων τὸν ἀπελθόντα νὰ χαρακτηρίσῃ ἅμα τοῦτον ἐπαρκῶς καὶ νὰ ἐξάρῃ τὰς ἀρετάς, τὸ ἦθος, τὴν φρόνησιν, τὴν ρητορικὴν δεινότητα, τὴν ὠραιότητα καὶ πάνθ' ἀπαξιαπλῶς τὰ χαρίσματα τοῦ Εὐφημίου. ἵνα ἡ μνήμη αὐτοῦ

1. Migne, PG 38, 372/3. Ἴδε καὶ τὴν ἐν συνεχείᾳ ἐπιστ. 231: Εὐσεβίου φίλου (αὐτόθι).

2. Migne, PG 38, 25. 3. Migne, PG 38, 27. 4. Αὐτόθι.

ἡ αἰωνία τοῖς μεταγενεστέροις. Ποία δόξα, τῷ ὄντι, διὰ τὸν μεταστάντα νεαρὸν Εὐφήμιον νὰ τύχη ὕμνων θρηνωδικῶν ὑπὸ τῆς ἀριστοτέχνου καὶ γλαφυρᾶς τοῦ θείου Γρηγορίου γραφίδος! ¹.

Ὁ Γρηγόριος ἐν τοῖς πρὸς τὸν Εὐφήμιον ἐπιταφίσις του μεταξὺ ἄλλων χαρακτηρίζει ἅμα τοῦτον καὶ «ρήτορα ἐν ρητήρσιν, ἀοιδόπολον τ' ἐν ἀοιδοῖς» ², ὅπερ παρέχει τὸ ἐνδόσημον νὰ υποθέσωμεν ὅτι ὁ Εὐφήμιος, παρὰ τὴν νεαρὰν ἡλικίαν αὐτοῦ, ἀνεδείχθη ὡς ῥήτωρ, ἦτοι ὡς συνήγορος ἐν δικαστηρίσις. Διὰ τοῦτο ὅ τε Εὐφήμιος καὶ ὁ Ἄμφιλόχιος ἐγκωμιάζονται ὑπὸ τοῦ Γρηγορίου, ὡς «πᾶσιν Καππαδόκαις ἀστέρες ἐκφανέες» ³, ὁ δ' Εὐφήμιος καὶ ὡς «κῦδος ἕξ πάτρης, κῦδος ἑῶν τοκέων» ⁴. Οὐδὲ τὴν εὐγενῆ τοῦ Εὐφημίου καταγωγὴν καταλείπει ὁ Γρηγόριος ἐνεγκωμιάστον. Λέγει:

*«Χρυσείης γενεῆς Εὐφήμιος ἦν ἔτι τυτθὸν
Δείψανον, εὐγενέτης ἤθεα καὶ πραιπίδας,
Μείλιχος, ἡδυεπῆς εἶδος Χαρίτεσσιν ὅμοιος.
Τοῦνεκα καὶ θνητοῖς οὐκ ἐπιδὴν ἐμίγη».*

Περαιτέρω ταῦτα ἐπάγεται τὸν Εὐφήμιον ὕμνοῦσα ἡ τοῦ Γρηγορίου Μούσα: «Ὡς ἀστραπὴ ἤστραπεν ὁ Εὐφήμιος μέγας—μεγαλωστὶ μεταξὺ τῶν ἀνθρώπων, ἀλλ' ἐπὶ μικρὸν/ διότι καὶ τῆς ἀστραπῆς τὸ φῶς δὲν εἶναι μακρόν/ ἤστραψε διὰ τῆς σοφίας, τῆς ὠραιότητος καὶ τῆς φρονήσεως, / ἅτινα πάντα ἦσαν τοῖς Καππαδόκαις πρῶτον μὲν δόξα, νῦν δὲ θρηγος». Ἴδου καὶ τὸ πρωτότυπον:

*«Στράψε μὲγ' ἀνθρώποις Εὐφήμιος, ἀλλ' ἐπὶ τυτθόν·
Καὶ γὰρ ἀστεροπῆς οὐ μακρόν ἐστι σέλας·
Στράψεν ὁμοῦ σοφίῃ τε καὶ εἶδει, καὶ πραιπίδεσσι,
Τὰ πρὶν Καππαδόκαις ἦν κλέα, νῦν δὲ γόος» ⁵.*

Ἐν τῷ ΛΕ' ἐπιταφίῳ ⁶ παρεμβάλλει ὁ Γρηγόριος τὰς τρεῖς Χάριτας—τὴν Παισιθέαν, τὴν Πειθῶ καὶ τὴν Εἰρήνην—καὶ τὰς ἑννέα Μούσας—τὴν Κλειώ, τὴν Εὐτέρηην, τὴν Θάλειαν, τὴν Μελοπομένην, τὴν Τερψιχόρην, τὴν Ἐρατώ, τὴν Πολυμνίαν, τὴν Οὐρανίαν καὶ τὴν Καλλιόπην—θρηνοῦσας ἀμοιβαίως ἐπὶ τῇ ἀπωλείᾳ τοῦ ἀγάλματος τῶν ἰδίων αὐτῶν χειρῶν, ἦτοι τοῦ μουσοτεύκτου καὶ μουσοπνεύστου Εὐφημίου καὶ ὄρκον διδούσας, ὅπως

1. Μετὰ τῶν ὀνομαστῶν Εὐφημῶ ἀφιερωμένων ἐπιταφίων πιστεύω ὅτι πρόκειται νὰ συγκαταλεχθῇ καὶ τὸ ἀλλαχοῦ ἀνωνόμως φερόμενον ἐν τοῖς ἠθικοῖς τοῦ Γρηγορίου Ἐπιστολῶν, παρὰ Migne, PG 37,789. Τὸ περιεχόμενον καθόλου πείθει εἰς τὸν Εὐφήμιον ἀφεώρα καὶ τὸ ἔπος τοῦτο: «Πικρὸν τάφος πᾶς· ἂν δὲ καὶ τέκνου τάφος, / Διπλοῦν τὸ κακόν. Εἰ δ' ἀρισταίου πάλιν, / Ἡ συμφορὰ πῦρ. Εἰ δὲ νυμφίου νέου, / Ἡ καρδία ῥάγηθι τῶν γεννητόρων».

2. Migne, PG 38,25.

3. Αὐτόθι.

4. Αὐτόθι.

5. Migne, PG 38,26.

6. Migne, PG 38,27/8.

οὐδέποτε πλέον ἀναστήσωσιν ἐν ἀνθρώποις τηλικαύτης ὠραιότητος ἀγαλμα :

«Αἱ Χάριτες Μούσῃσι· «Τι ῥέξομεν ; οὐκέτ' ἀγαλμα
Χειρῶν ἡμετέρων Εὐφήμιος ἐν μερόπεσσι».
X' αἱ Μοῦσαι Χαρίτεσσιν· «Ἐπεὶ φθόνος ἐστὶν ἀλιτρός,
Τόσσον ἔχου ἡμῖν δὲ τόδ' ὄρκιον ἔμπεδον ἔστω,
Μηκέτ' ἀναστήσαι τοῖον μερόπεσιν ἀγαλμα».

Τέλος ἐν τῷ ἐπιταφίῳ ΛΣ' ὁ Γρηγόριος ἀποτεινόμενος πρὸς τὴν πάγκαλον φύσιν, καλεῖ πᾶσαν ταύτης ἐκδήλωσιν, ἦτοι τὰς κρήνας, τοὺς ποταμούς, τὰ θύακια, τὰς ὄρνιθας, τὰ δένδρα, τὴν αὖραν, τοὺς τῶν Χαρίτων κήπους ἅπαντας νὰ κλαύσωσιν ὁμοῦ τὸν θάνατον τοῦ Εὐφημίου, ὅστις καὶ διὰ τοῦ ὀνόματός του ἐνδοξότερον κατέστησε τὸ ἐπώνυμον καὶ αὐτῷ ὁμόνυμον τῆς τοποθεσίας «Εὐφημία»². Ἴδου πῶς ἡ γλαφυρὰ καὶ γλυκεῖα ποιητικὴ τοῦ Γρηγορίου Μούσα αὐταῖς λέξεσιν ἐκφράζεται :

«Κρήναι, καὶ ποταμοί, καὶ ἄλσέα, καὶ παλαγεῦντες
Ὅρνιθες λιγυροὶ καλὸν ἐπ' ἀκρεμόνων,
Αὔραι τε μαλακὸν συρίγμασι κῶμα φέρουσαι,
Καὶ κῆποι Χαρίτων εἰς ἐν ἀγειρομένων,
Κλαύσατε. ὦ χαρίεσσ' Εὐφημιάς! ὡς σε θανὼν περ
Εὐφήμιος κλεινὴν θήκατ' ἐπωνυμίην.
Κάλλιμος ἠϊθέων Εὐφήμιος, εἴ ποτ' ἔην γε,
Κάλλιμος ἐν χώροις χῶρος ὄδ' Ἠλύσιος
Τοῦνεκεν εἰς ἐν ἄγερθεν, ἐπεὶ ζωὴν μὲν ἔλειπεν
Οὐνομα δ' αὖ χῶρον κάλλιπεν ἠγαθέω»³.

(Συνεχίζεται)

1. Migne, PG 38,28/9.

2. «Εὐφημία» ἐκαλεῖτο πιθανῶς ὁ τόπος, ἐν ᾧ ὁ Εὐφήμιος ἐτελεύτησεν ἡ ἐτάφη. Ἴδε Migne, PG, 38,28 σημ. 5: «Sic appellat terram in qua mortuus erat Euphemius». Περὶ Εὐφημιάδος ὁμιλεῖ ὁ Γρηγόριος καὶ ἐν ἐπιστολῇ του πρὸς τὸν Γρηγόριον τὸν Νύσσης ἀριθ. 197 (Migne, PG 37,321A). Ἴδε καὶ Pauly—Wissowa Kroll—Mittelhaus, RE. Τοῦ τόπου μνείαν ποιεῖται καὶ ὁ μ. Βασίλειος ἐν ἐπιστ. ΣΙΖ' (=217): Ἄμφιλοχίῳ περὶ κανόνων, τάδε λέγων: «Καὶ γὰρ οὐ χαλεπὸν μοι, εἰ καταλάβοις τὸν οἶκον τὸν ἐπὶ τῆς Εὐφημιάδος, γενέσθαι ὁμοῦ, τὰ τε ὄδε ὀχληρὰ διαφεύγοντι, καὶ πρὸς τὴν ἀνυπόκριτόν σου ἀγάπην ἐπιειγομένω». Migne, PG 32,793B.

3. Migne, PG 38,28/9.